

DE ROTTERDAMSE WINDMOLENS

DOOR J. PH. A. ROTTEVEEL

KORENMOLENS

DE geboortedatum van de eerste Rotterdamse windmolen is niet precies bekend maar moet zeker in het begin van de 14de eeuw worden gezocht. Wel zou er hier ter plaatse al in de 13de eeuw een molen hebben bestaan doch we moeten op zijn minst gissen wat voor molen het was en waar hij stond.

De naam Rotterdam komt in 1283 voor het eerst voor. Het benodigde graan voor de toenmalige bevolking werd op de grafelijke windmolen gemalen tot 1352 ¹⁾ toen de graaf de molen verpachtte aan de stad en haar daarbij het recht gaf er meerdere molens bij te bouwen ²⁾. Dat men van dat recht gebruik heeft gemaakt lijdt geen twijfel. In 1553 zijn er al zeven molens bekend, in 1561 elf. Als we een der oudste plattegronden van Rotterdam, die van Jacob van Deventer uit 1562, ter hand nemen, zien we, dat het niet alle windmolens waren. Op de wallen staan zes houten standaards getekend. De andere molens behoorden tot de rosmolens. Ook een historische beschrijving over Rotterdam leert ons, dat er in 1584 'buyten de Stadt' ³⁾ maar zes Koorn-windmolens stonden, te weten, twee bij de Oostpoort en twee aan de Noordzijde van de Lombertstraat, een bij de Delfsepoort en een bij de oude Schiedamsepoort, en waren dese alle die voor de Stadt maalden, benevens nog vijf Ros-molens, maar Anno 1612 maalden voor de Stadt dertien Windmolens en tien Rosmolens' ⁴⁾.

In het begin van de 17de eeuw werden de houten windmolens vervangen door de bekende hoge stenen bovenkruiers. En het aantal windkorenmolens bleef groeien. Deze ontwikkeling lijkt ons schijnbaar verheugend. In werkelijkheid echter moesten de molenaars het hoofd bieden aan een onderlinge concurrentie. Het molenaarsgilde, dat een belangrijke stempel drukte op het doen en laten van de mulders, nam ingrijpende maatregelen om een climax in deze toestand te voorkomen. Reeds in 1687 consenteerde het gilde 'dat voortaan geen nieuwe Molens tot bak en moutmolens souden mogen aen komen dan met consent en ten gemeene profijte van het gilde'. Doch ook dat bleek niet voldoende en tenslotte gaf het gilde bevel om zeven van de bestaande molens te doen af-

breken. Typisch Rotterdams was dit gebeuren niet want op deze wijze verdwenen ook in Leiden na 1722 vier van de twaalf walmolens en vielen zo in Dordrecht drie van de acht molens onder de slopershamer.

Telde onze stad dus in 1612 dertien windmolens, in 1672 werden er zeven genoemd en mede door de gildebepalingen bleef dat aantal lange tijd gehandhaafd. In de uit 1791 daterende notities der Koornmolens onder het Ressorst der stad Rotterdam ⁵⁾ vinden we nog steeds zeven windmolens vermeld en wel de Haas, de Lely, de Pellekaan, de Hoop, de Blauwe Mole, de Roode Leeuw en de Oranjeboom.

In 1826 noemt de Staat van Ontvang en Uitgaaf negen binnen deze stad gelegen Koren Molens ⁶⁾.

In de 19de eeuw eindigt door de invoering van de stoommachine het rendabel voortbestaan van de windmolens. Toen verdwenen dan ook de meeste windmolens van het toneel. De elektromotor deed er later nog heel wat dezelfde weg volgen.

De laatste en meest bekende stadskorenmolen, de Noord aan het Oostplein, ging helaas in 1954 door brand verloren. Gelukkig bleven in de omringende tot Rotterdam behorende dorpen enkele prachtige voorbeelden van stenen bovenkruiers behouden. En wat van zo groot belang is, er zijn er, die nog geregeld, indien mogelijk, van de wind gebruik maken.

Juist door hun hoogte zijn de indrukwekkende bovenkruiers verzekerd van een goede windvang. Voortreffelijk lenen zij zich voor het maalbedrijf. De inwendige zes, vaak zeven, zolders – dat zijn de verdiepingen in de molen – bieden prachtige ruimten en bergplaatsen. Meestal is het benedengedeelte ingericht als woning met slaapvertrekken voor de molenaar en zijn gezin. De tweede en derde verdieping doen dienst als graanzolder. Daarboven, in de regel ter hoogte van de stelling, vinden we de steen- en maalzolder waar het graan onder de zware molenstenen tot meel wordt gemalen. In de bovenbouw bevindt zich het door het wiekenkruis in beweging te brengen mechanisme, een keurig passend geheel van draaiende assen en wielen.

1. De Arend. In 1798 legde P. C. de Kuyper de eerste steen voor 'een steenen windmoutmolen, die nimmer tot korenmolen of loonmolen mocht worden geemployeerd'. Was een hoge ronde stenen bovenkruier.

In 1890 verkocht en gesloopt.

Stond aan het eind van de Baan aan de stadsgracht nabij het Vasteland.

2. *De Blauwe Molen*. In 1424 werd melding gemaakt van de molenwerf van Danel van Cralinghen in de Lombardstraat ⁷⁾. De oudst bekende giftebrief betreffende de molen dateert uit 1550 ⁸⁾. Oorspronkelijk houten standaard, later herbouwd als hoge ronde stenen bovenkruier. In 1662 verkocht voor 4000 gulden, in 1663 van de hand gedaan voor 9400 gulden. Dat wijst op ingrijpende verbouwing of nieuwbouw. Onttakeld en voorzien van stoommachine in 1880. Romp deed tot verwoesting in 1940 dienst als stoommeelmolen, pakhuis en verkoopruimte.

Was gelegen aan de stadsvest, benoorden en nabij de Lombardstraat.

3. *De Ceres*. Bestond in ieder geval eind 18de eeuw. Met riet gedekte bovenkruier. Verbrandde omstreeks 1875.

Stond aan de zuid-oost zijde van de huidige Plaszoom.

4. *De Distilleerketel*. In april 1727 kregen Ary Somwijlen, Leendert Edelman en Nicolaas Nobel van het Delfts stadsbestuur vergunning om op het Middenhoofd, op stadsgrond, een stenen moutmolen te bouwen. Boven de ingang van de ronde stenen bovenkruier bevond zich een gevelsteen met afbeelding van een distilleerketel. Uitgebrand 1901. Volgend jaar reeds weer in gebruik. Gerestaureerd 1926 en later nogmaals hersteld. Werd in 1938 onttakeld. In mei 1940 in brand geschoten. De romp is nog aanwezig.

Staat op het Middenhoofd in Delfshaven (afb. 57).

5. *De Doelen*. Moet volgens de stadsplattegronden zijn gebouwd eind 16de eeuw als standaardmolen op de resten van een waltoren, de Doelenburch, reeds genoemd in 1426 ⁹⁾. Staat aangegeven op de kaart van Henryck Haestens, 1599. In 1611 vermeld als de molen op 'deser stede toorn'. In 1612 genoemd 'de coornmolen, staende en gelegen aan de Vest achter den Doele'. In de 17de eeuw algemeen bekend als de Doelmolen of de Doele. Komt op de plattegrond van J. de Vou, 1694, niet meer voor.

Stond aan de stadsvest, de huidige Coolsingel, tegenover de vroegere Raamstraat.

6. *De Goudsblom*. Gebouwd in de 17de eeuw, in ieder geval vóór 1653 ¹⁰⁾. In een opsomming van de in 1584 buiten de stad aanwezige korenwindmolens wordt de molen niet genoemd. In een schuldbrief uit 1665 vermeld als de 'koren-wint-molen de Goudsblom' staande aan de oostzijde van de Goudse Rijweg. Het is van belang te weten, dat de Goudse Rijweg destijds een andere loop had dan thans.

7. *De Graankorrel*. In 1716 werd een compagnieschap opgericht tot de stichting van een moutmolen de Rouketel 'op den hogen zeedijk benoorden de sluysen'. De naam is later veranderd in de Liefdadigheid en tenslotte gewijzigd in de Graankorrel. In 1920 werd de stenen bovenkruier

ontdaan van kap en wieken. Eigenaresse is toen geworden een coöperatieve verbruiksvereniging, die in de romp een elektromotor plaatste voor het malen van graan.

De molenromp staat aan de Noordschans in Delfshaven.

8. *De Haas*. Gebouwd in 1716. In 1721 genoemd 'de Mole de Haes buyten de Delfsepoort'¹¹⁾. Was een hoge stenen bovenkruier. De gevelsteen met afbeelding van een haas en het jaartal bevindt zich in het Historisch Museum.

Stond aan de westzijde van de Schiekade even buiten de Delftsepoort.

9. *De Hoekmolen*. Toestemming tot de bouw werd verleend in 1711. De stenen ronde bovenkruier zou moeten malen voor elf ketels. Aanvankelijk werd de recognitie betaald aan Delft, later aan de stad Rotterdam. In het begin van de 20ste eeuw nog in werking. Gesloopt in 1913.

Stond bewesten de Schie ongeveer tegenover de Balkenstraat (afb. 58).

10. *De Hoop*. In 1619 werd de kap van de Heer Jan Vettentoren afgebroken en daarop een watermolen gesteld. Doch reeds in 1635 is sprake van de windmolen 'bequaam om run of koren te malen'¹²⁾ en staande aan het einde van de Leeuwenstraat. De molen moet vóór 1642 door een of andere oorzaak ernstige schade hebben geleden. Er wordt in dat jaar nl. een gift geboekt voor 'de Roomolen, die jegenwoordig door het overkomen ongeluk gansch reddeloos ligt'¹³⁾. Giftebrieven uit 1623-1642 wijzen op herbouw of verbouw. Kreeg waarschijnlijk zijn nieuwe naam na het herstel van omstreeks 1735. Was een hoge ronde stenen bovenkruier. Werd onteigend in 1918 en in 1920 gesloopt.

Stond aan de Coolvest, de huidige Coolsingel, tegenover de Leeuwenstraat (afb. 59).

11. *De Hoop*. In 1712 waaide de oorspronkelijke houten molen om en werd als stenen molen herbouwd. Het recht van 'den wint ter Ouderschie' dateert reeds van 1514. Was vroeger een banmolen. De lieden van het ambacht Overschie waren destijds verplicht hun koren op deze ambachtskorenmolen te laten malen. In 1860 verkocht aan Pieter Speelman. In 1872 werd de grondzeiler verhoogd en van een stelling voorzien. Buiten gebruik sinds 1920. Hersteld na ernstige oorlogsschade in 1940. De molen is niet in gebruik maar wel bedrijfsvaardig. Doet thans dienst als pakhuis.

Staat beoosten de Delftweg juist ten noorden van het oude Overschie.

12. *De Hoop*. Na velerlei moeilijkheden kregen de heren C. van der Staal, P. Schiltman, M. Hoek en enkele anderen in 1792 toestemming een nieuwe moutmolen te bouwen op de grond van een bolwerk. De eigenaars werden verplicht het gedeelte van de Schansdijk, dat door hen gebruikt zou worden, te bestraten en te onderhouden. In 1794 beklagden de bewoners van de Pieterssteeg zich, dat de geïnteresseerden van de molen zich niet aan de bepalingen hielden. De regering van Delft wees de molenaars toen op hun verplichtingen.

Stond aan de Schansdijk nabij de Pieterssteeg in Delfshaven.

13. *De Hoop*. In 1847 gebouwd als ronde stenen bovenkruier. Was de opvolger van een molen waarvan de oudste gegevens uit 1750 dateren¹⁴). Omstreeks 1921 wilde men de Hoop afbreken, doch door ingrijpen van de vereniging De Hollandsche Molen bleef de molen voorlopig gespaard. In 1934 verkocht aan dr. B. de Raadt. Kwam later in handen van de nabijgelegen melkfabriek. Werd in 1949 als onttakelde romp dan toch gesloopt.

Was gelegen aan de Bovenstraat benoorden en niet ver van de Rijksweg in het oude IJsselmonde.

14. *De Korenaar*. Gebouwd 1847. Was een ronde stenen bovenkruier. Onttakeld omstreeks 1920. Daarna als rijstpellerij in gebruik. De romp viel in 1961 onder de slopershamer.

Stond aan de Katendrechtse Lagedijk op de hoek van de Nieuw Hellevoetstraat.

15. *De Kralingse Molen*. Komt voor op een kaart uit 1651. Staat op de plattegrond van D. Smits, 1770, afgebeeld als 'Coorn Molen'. Was een met riet gedekte bovenkruier.

Stond op het punt waar Kortekade, Oudedijk en 's-Gravenweg elkaar kruisen.

16. *Het Lam*. Oudste gegevens dateren eerst uit de 19de eeuw. Was een achtkante met riet gedekte bovenkruier op houten onderbouw.

Stond aan de Langekade bewesten de Kralingse Plas (afb. 61).

17. *De Gouden Leeuw*. Gebouwd in 1797 als gevolg van een protocol tot droogmaking van de polders Zestienhoven en Schieveen. De naam is later gewijzigd in de Eendracht. Naast het malen van graan heeft de molen ook specerijen vermalen. Er is ook vuursteen verwerkt. Met riet gedekte bovenkruier op stenen onderbouw.

Was gelegen aan het Verlaat of Koudenhoek in Overschie.

18. *De Roode Leeuw*. Was oorspronkelijk een houten standaard. Moet in 1581 als stenen runmolen zijn herbouwd. De oudste giftebrief is gedateerd 9 december 1609, 'een rinnemolen aan 't Bolwerk dezer Stede'. De molen stond op stadsgrond, zonder recognitie, vermoedelijk omdat hij slechts tot wederopzegging vergund was en verdwijnen moest bij nadering van een vijand¹⁵). Hieruit blijkt ook de strategische betekenis. In 1632 werd de bovenkruier in een korenmolen veranderd. Wordt in de oude stukken meestal genoemd de Roo Leeuw of de Roode Leeuw. Er zijn zeer vele eigendomsoverdrachten bekend¹⁶). In 1858 verwijdering van de wicken en balie en sloop van het binnenwerk. Daarna als tapperij in gebruik. In de romp bevond zich een gevelsteen met een rode leeuw. In 1940 werd het restant van de molen door het luchtbombardement verwoest.

Standplaats was het vroegere Bolwerk bewesten het Buizengat.

19. *De Witte Leeuw*. Oorspronkelijk een standaardmolen, aangegeven op de kaart van Fr. Huys, 1623. In 1667 staat het gasthuis een stuk grond achter de molen de Witte Leeuw af voor aanleg van een lijnbaan ¹⁷). Wordt eind 17de eeuw nog genoemd ¹⁸). In 1723 is sprake van 'de gewesene molen de Witte Leeuw op de Binnenweg even buyten dese Stad'. In 1793 kregen de Gebr. Joh. en Pieter de Kuyper toestemming een eigen moutmolen bij de Binnenwegsepoort te bouwen. Het werd een ronde stenen bovenkruier. Brandde in 1917 geheel uit.

Stond aan de Binnenweg en Keerweer.

20. *De Twee witte klimmende leeuwen*. In 1621 stichtte Jacob Jacobsz van Couwenhoven aan de Leuehaven O.Z. een brouwerij. Op de kaart van Balth. Florisz van Berckenrode, 1626, staat op een der gebouwen van de brouwerij aan de Swarte Paertsteech een kleine houten molen. Er was destijds ook een rosmolen aanwezig. Deze molen werd in 1638 nog genoemd. In een notariële akte uit 1721 wordt genoemd 'de meulenaar inde brouwerije de twee klimmende leeuwen'. Op 19 maart 1782 gaan brouwerij en molen in vlammen op. Na de herbouw wordt de molen niet meer genoemd.

21. *De Lelie*. Wordt nog niet genoemd bij de opsomming van de in 1584 aanwezige korenmolens ¹⁹). Op de plattegrond van Fr. Huys, 1623, staat ter plaatse een standaardmolen. Oudst bekende notariële akten eind 17de eeuw ²⁰). Komt op de kaart van A. Monru voor als stenen bovenkruier. Bestond nog in de vorige eeuw.

Was gelegen bezuiden de Binnenweg nabij de Coolsingel.

22. *De Noord*. Oorspronkelijk een standaardmolen. Reeds aangegeven op de plattegrond van Jacob van Deventer, 1562. Dateerde dus zeker uit de 16de eeuw. Oudste bescheiden gedagtekend 14 maart 1577. De molen zou toen, of wellicht nog eerder, zijn gebouwd door de pannebakker Cornelis Janse. Eigenaars waren destijds Claes Hendr. van Zwijndrecht en Jacob Hendrickx. De blafferts van 1634 en 1645 vermeldden, dat de jaarlijkse recognitie twaalf gulden bedroeg. Tussen 1695 en 1711 werd de molen tot de welbekende hoge ronde stenen bovenkruier verbouwd. De hoogste bedroeg 37 m. Vroeger stond deze walmolen ook bekend als de Oostpoortmolen. Op de baard stond het jaartal 1711 geschilderd benevens het wapen van Rotterdam. In 1918 door de Gemeente aangekocht en bestemd voor sloop. Bleef dank zij hevige protesten gespaard en werd gerestaureerd. Kwam in 1920 in gebruik. In mei 1940 wisten de molenaars door vonkenmalen de molen te redden. De omgeving werd door het luchtbombardement verwoest. Helaas ging de beroemde molen op 27 juli 1954 toch door brand verloren. Van de overwogen herbouw is niets gekomen.

De molen stond op het Oostplein ²¹).

23. *De Oranjeboom*. Oorspronkelijk een standaardmolen. Komt op een plattegrond uit 1733 nog als zodanig voor. Op een uit 1768 daterende kaart als hoge stenen bovenkruier afgebeeld. Oudst bekende gegevens

uit 1621. Joost Adriaensz Brouwer betaalt dan voor recognitie achttien gulden. Nog aanwezig in 1860, doch niet lang daarna uit het stadsbeeld verdwenen.

De molen stond bewesten de Leuehaven en aan de noordzijde van de mond van de Zalmhaven.

24. *De Papegaai*. Oudste vermelding 1685. In 1688 is sprake van de 'corenwintmolen genaamt de Papegay' ²²).

Stond buiten de Delftsepoort in de Ambachtsheerlijkheid Oost en West Blommersdijk, genaamd Cool.

25. *De Pelicaan*. Op 22 april 1624 werd een verzoek ingediend om buite de Schiedamsepoort, op stadsgrond, ter plaatse van het vroegere bolwerk, een korenmolen te mogen bouwen. De oorspronkelijke naam de Blauwe Molen werd in 1650 gewijzigd. In 1722 vermeld als 'de Pelicaan' en in 1727 'de Koornmole de Pellekaen' en 'de Pellecaen' ²³). Was een hoge ronde stenen bovenkruier. Kwam in 1863 in het bezit van de stad en viel onder de slopershamer.

Was gelegen op het vroegere bolwerk bewesten de Nieuwe Hoofdpoort, ofwel bewesten de Leuehaven ten zuiden van de Zalmhavenmond.

26. *De Pomp*. Van oorsprong een der oudste Rotterdamse molens. Als standaard aangegeven op kaart van Jacob van Deventer, 1562. Heette vroeger de Pompenburg. In 1638 genoemd de korenmolen de Pompenburg. Werd in 1677 in gebruik gegeven voor het wassen van vellen en wollen. In 1693 bekend als saaimolen, in 1722 als branderij. In 1740 verkoop van de molenwerf, van ouds genaamd de Pompenburch, waarop de molen de Pomp had gestaan, met het verbod er ooit weer een molen te bouwen.

Stond aan het Pompenburg benoorden de Botersloot.

27. *De Hollandse Tuin*. Gebouwd omstreeks 1710. Was oorspronkelijk verfmolen. In 1721 verkocht aan Willem van Loon als verfmolen. In 1727 als 'verff- en stijfelmolen' te koop aangeboden. In hetzelfde jaar gekocht door David van Stolk en direct daarna doorverkocht aan een combinatie van branders en ruwstokers. Sindsdien als moutmolen in gebruik ²⁴). In 1873 door brand verwoest.

Stond bewesten de Schiekade ten zuiden van de Walenburgerweg.

28. *De Valk*. Gebouwd in het begin van de 17de eeuw. In 1619 niet met name als 'coornwindmolen' genoemd. In 1631 als de Valk bekend. Komt op de kaart van Blaeu, 1649, nog als standaardmolen voor. Later veranderd in hoge ronde stenen bovenkruier. In 1689 wordt gewag gemaakt van de molen 'genaemt de Valck' ²⁵). Daarna o.a. genoemd 'de coornwintmoolen de Valck' ²⁶). In het begin van de 19de eeuw als run-, taan- en snuifmolen in gebruik ²⁷). Verdween tussen 1854-'55 uit het stadsbeeld.

Stond bezuiden de Valkstraat bij de Zalmhaven.

29. *De Valk In Het Bosch*. Ter plaatse treffen we aanvankelijk de in 1778 door Isaac Hubert gebouwde loodwitmolen aan. Later draaide hier de moutmolen de Valk in 't Bosch. Ging in augustus 1920 door bliksem-inslag in vlammen op. Staat op oude kaarten afgebeeld als een met riet gedekte bovenkruier.

Stond bij de Rotte aan de Karnemelkshaven.

30. *Het Vertrouwen*. Gebouwd in 1853 in opdracht van Jan Voogd en de heer Klumpes. Was een hoge ronde stenen bovenkruier. Brandde 5 april 1921 geheel uit. In de resterende romp werd daarna een elektromotor voor het fabriceren van veevoeder geplaatst.

De romp staat aan de Schans in Delfshaven.

31. *De Vos*. Zeer weinig gegevens bekend. Genoemd in 1834 als het Vosje ²⁸⁾. Zeker al bestaand in de 18de eeuw.

Stond aan de noord-oostzijde van de Oudedijk.

32. *De Waakzaamheid*. Ter plaatse staat op de oudste kaarten van Delfshaven een houten standaard aangegeven. De ronde stenen bovenkruier moutmolen werd gebouwd in 1753 in opdracht van Gerrit Samot en Nicolaas Roodenburg. Gesloopt 1919.

Standplaats was de oostzijde van de Achterhaven benoorden de Buizenwaal.

33. *De Waakzaamheid*. Eerst in een notariële akte uit het begin van de 19de eeuw wordt de benaming van deze molen genoemd ²⁹⁾. Zal waarschijnlijk wel de naam zijn van een reeds geruime tijd bestaande molen, mogelijk de steeds niet met name genoemde korenmolen aan de Molenwerf bewesten de Bergweg.

34. *De Vier Winden*. In 1775 ging tijdens 'een allerhevigste brand te Terbruggen de koornmolen' mede in vlammen op. Het was een met riet gedekte bovenkruier. De huidige molen ³⁰⁾ werd in 1776 gebouwd als een stenen ronde bovenkruier. Eerste eigenaar was Ary Klumpes. Zijn initialen staan in de baard vermeld. In 1926 in bezit gekomen van Hillegersberg en in 1941 (door annexatie) in eigendom van Rotterdam. Gerestaureerd 1941 en 1960.

De nog altijd in bedrijf zijnde molen is gelegen aan de Rotte en Rechter Rottekade in de landelijke omgeving van Terbregge.

35. *Het Wipgen*. In 1583 werd consent verleend voor de oprichting van een 'koornmolen op 't nieuwe bolwerk over de Vismarkt'. In juni 1578 kreeg de eigenaar van de standaardmolen aan het eind van de Molensteeg bij de huidige Blaak toestemming zijn molen te verplaatsen naar de vestingtoren op het Bolwerk ten westen van de Schiedamsepoort. Hoogstwaarschijnlijk werd de nieuwe molen daar in 1596 opgericht ³¹⁾. Al in januari van dat jaar wordt de helft van de 'coornwintmolen Wipge' verkocht. In 1613 vermeld als 'Coornwintmolen genaemt het Wipken', op de stenen toren bewesten de Schiedamsepoort. Komt nog voor op een

kaart uit 1599, doch niet meer op de plattegrond van Balth. van Berckenrode, 1626.

Stond op de zuid-westhoek van de oude stadsommuring ³²⁾.

36. *De Zandweg*. Gebouwd 1723. Stichtingssteen met het wapen van Charlois boven de ingang. Stenen witgepleisterde ronde stellingmolen, een ongetailleerde bovenkruier. Geraakte begin 20ste eeuw in verval. Werd in zeer desolate toestand in 1959 door de gemeente Rotterdam aangekocht. Restauratie begonnen 1960, voltooid 1962. Balie, kap en wieken daarbij geheel vernieuwd. Wieken uitgerust volgens systeem ir. P. Fauël. Thans nog steeds in bedrijf. Op de begane grond Grutterij de Driekleur. Inwendig oude prenten en tegeltableau ^{32a)}.

37. *Het Zeeuwse Wapen*. Volgens de stadsplattegronden gebouwd in het begin van de 17de eeuw. Staat op de kaart van Balth. van Berckenrode, 1626, afgebeeld als een kleine houten wipmolen. In een notariële akte uit 1658 wordt melding gemaakt van de brouwerij 't Zeeusche wapen' met bijbehorende brouwerij en molen. Blijkbaar heeft de molen maar kort bestaan want op de kaart van J. de Vou, 1694, en latere plattegronden komt hij niet meer voor.

Stond aan de Haringvliet Z.Z.

38. *De Zorgvliet*. In 1821 kreeg J. Teepe een stuk land buiten de Oostpoort, op het gedeelte van de zomerkade der ingedijkte landen onder Kralingen, in erfpacht om een korenmolen te bouwen. In 1872 verzocht de eigenaar de molen in een stoommolen te mogen veranderen. Daar de erfpacht was verleend voor een baliemolen en tot geen ander doel, werd het verzoek afgewezen. Kort daarna moet de molen zijn gesloopt. Volgens anderen ging hij in 1885 in vlammen op. Was een bovenkruier op stenen voet.

Stond achter de Oude Plantage.

39. *De Zwaan*. Gebouwd 1819. Volgens de gevelsteen werd de eerste steen gelegd door Jan Pons Pauluszoon. Stichter was Ary de Booy. In 1921 werden de wieken verwijderd en inwendig een motor als krachtbron geplaatst. Romp nog niet zo heel lang geleden afgebroken.

Standplaats was de Molenweg benoorden het oude Pernis.

40. *Naamloos*. De naam Molenstraat, op het Westnieuwland, komt al in 1380 voor ³³⁾, zodat hier vrijwel zeker al in de 14de eeuw een molen moet hebben gestaan. In 1578 kreeg de eigenaar van deze standaardmolen ³⁴⁾ toestemming zijn molen over te brengen naar de toren bewesten de Schiedamsepoort ³⁵⁾. Komt nog wel voor op de kaart van Balth. van Berckenrode, 1623, doch nadien niet meer.

Stond oorspronkelijk aan het eind van de Molensteeg, ook wel genaamd de Westmolenstraat, bij de Blaak.

41. *Naamloos*. Op de plattegrond van Jacob van Deventer, 1562, staat tegenover de Oostmolenstraat bij de vest, de latere Nieuwe Haven, een

standaardmolen afgebeeld. Deze molen moest in 1584 voor de bouw van de Pakkenbrug worden afgebroken.

42. *Naamloos*. Standaardmolen tegenover de vroegere Cordewagenstraat, ten noorden van de latere molen de Hoop. Gebouwd na 1562, doch vóór 1623³⁶). Komt op 18de eeuwse kaarten niet meer voor.

43. *Naamloos*. Standaardmolen ten zuid-oosten van de Oostpoort. Staat aangegeven op de kaart van Jacob van Deventer (mogelijk een watermolen). Komt op de plattegrond van Fr. Huys, 1623, al niet meer voor.

44. *Naamloos*. Standaardmolen ten zuiden van de Oostpoort. Komt voor het eerst voor op de kaart van Jacob van Deventer, 1562. Geen verdere gegevens bekend.

45. *Naamloos*. Standaardmolen ten zuid-westen van de Delftsepoort. Voor het eerst aangegeven op de uit 1562 daterende kaart van Jacob van Deventer. Wellicht daarna afgebroken of door onbekende oorzaak verdwenen want op de plattegrond van H. Haestens, 1599, komt hij niet meer voor. Echter, op de waltoren ter plaatse tekent Bath. van Berckenrode in 1626 weer een standaard. Komt op 18de eeuwse kaarten niet meer voor.

46. *Naamloos*. Standaardmolen aan de Zwarte Paardensteeg. Nog niet aangetekend op de kaart van Jacob van Deventer, 1562, maar wel op die van Fr. Huys, 1623. Afgebeeld als houten molen op schuur, type wipmolen. Komt op 18de eeuwse kaarten niet meer voor.

47. *Naamloos*. Standaardmolen op het in de Maas uitstekende bolwerk links van de Oude Havenmond. Volgens stadsplattegronden gebouwd na 1623. Voor het eerst aangegeven op de kaart van Fr. Huys, 1626, daarna op die van Blaeu, 1649. De molen heeft het niet lang gemaakt, want hij staat niet meer aangegeven op de plattegrond van J. de Vou, 1694.

48. *Naamloos*. Korenmolen op het zog. Colchouseiland. Gebouwd na 1626. Nog niet aangegeven op de kaart van Balth. van Berckenrode, 1626, doch in 1649 vermeld als 'boeckweytemeelmolen'. In 1654 is sprake van een werkende 'weytemeelmolen' op 't Eyland van Colkus achter de Martynsche Kerck op stadstoorn aen stadtsveste'. In 1681 vermeld als grutwindmolen, in 1702 als windpelmolen en grutwindmole, in 1735 als pelmolen³⁷). Was een bovenkruier. Mogelijk de enkele malen genoemde Groene Grutmolen.

Stond bezuiden de Goudsesingel, de vroegere Goudsevest.

49. *Naamloos*. In 1612 geeft Cornelis Henriczoon Jan Adriaenz in 'gift ende eygendom een Coornwindmolen staande achter den Doele op de Schuttoren'.

50-53. *Naamloos*. Op en tussen de beide bolwerken ten westen van de Leuehavenmond staan op 17de eeuwse kaarten een zestal standaardmolens aangegeven. Ze zijn in 1584 nog niet bekend³⁸). Ze moeten dus tegen het eind van de 16de en in het begin van de 17de eeuw zijn gebouwd. Op de plattegrond van Balth. van Berckenrode, 1626, zien we ter plaatse drie standaardmolens aangegeven. Een ervan is al weer verdwenen op de kaart van J. de Vou, 1694. Ten noorden van het drietal stonden nog twee andere standaards, terwijl er ook één draaide ten zuiden van de weg naar de Schiedamsepoort. Twee van de oorspronkelijke standaardmolens werden later tot stenen bovenkruiers, de Oranjeboom en de Pelikaan.

GORTMOLEN

54. *De Goudsbloem*. In 1703 is er sprake van de molen 'de Goutsblom' buiten de Delftsepoort dezer stad. In 1722 wordt melding gemaakt van de 'Mole de Goudtbloem'. Was een hoge stenen bovenkruier. Nadat hij geruime tijd zonder kap en wieken had gestaan werd de molen, destijds algemeen bekend als de Peperbus, in 1890 afgebroken in verband met de verbetering van de toegangsweg naar het station.

Stond aan het Slagveld ten zuid-westen van de Schiekade.

LOODWITMOLENS

De oorsprong van de loodwitindustrie ligt in het duister. Ze kreeg in 1659 vaste voet in Rotterdam en aan het eind van de 17de eeuw zijn hier al tien loodwitmakerijen bekend. Ze lagen, in verband met de aanvoer van de benodigde grondstoffen, steeds in de nabijheid van het water. Hoe werd loodwit gemaakt? Wel, men liet lood smelten, goot het dan in repen en plaatste die in een met bepaalde vloeistoffen gevulde pot. Deze werd afgesloten en in mest gezet. Door broei kwamen azijdampen vrij die het lood aantastten en een witte schelpachtige massa vormden. Daarna werd het loodwit gemalen en met water tot een fijne pap aangelengd. Dan volgde droging en vermenging met andere stoffen en tenslotte werd het opnieuw gedroogd. Vooral tegen het eind van de 18de eeuw beleefde de loodwitindustrie in Rotterdam een grote bloei.

55. *Het Noorderkwartier*. In 1722 vermeld als 'loodwitmolen met huysinge ende erve', staande en gelegen op de hoek van de singel buiten de Delftsepoort. In 1728 wordt in een notariële akte genoemd 'de Loodwitmolen 't Noorderkwartier'. Niet als windmolen vermeld.

56. *De Hazewindhond*. Eerste vermeldingen uit het begin van de 18de

eeuw ³⁸). In geen der bescheiden wordt aangegeven dat het hier een windmolen betrof.

57. *Naamloos*. In 1722 genoemd als 'witlootmolen, gelegen aan de binnenwegh even buyten dese stadt, belent ten oosten de tuynderslaan' ³⁹).

58. *Naamloos*. In 1778 bouwde Isaac Hubert de eerste loodwit-windmolen op het terrein van zijn loodwitmakerij aan de Linker Rottekade ⁴⁰).

59. *Naamloos*. In een 18de eeuwse akte wordt melding gemaakt van een 'lootwitmole en Erve' staande en gelegen buiten de Nieuwe Hoofdpoort, 'streckende voor van de straat off Laan aldaar tot agter aan den nieuwe Zalmhaven off buizegat' ⁴¹).

OLIEMOLENS

De olieslagerij is in onze stad nooit van werkelijk groot belang geweest. In de eerste helft van de 17de eeuw kon men het bedrijf nauwelijks staande houden. Eerst tegen het eind van 1600 komt er weer enige verbetering in de stand van zaken. In de binnenstad bouwt men er twee oliemolens bij. Later verplaatste de olieslagerij zich naar het Bosland buiten de Oostpoort. In de oliemolen onttrekt men olie aan oliehoudende zaden. Dat gebeurt in de ruimte onder de stelling, de zog. onderachtkant. De voorraden zaad en lijnkoeken vinden een plaats in de grote schuren waarop de molen is gebouwd. Aan het ondereind van de koningsspil bevinden zich twee schijven. Een ervan zet de kantstenen in beweging, terwijl de andere de wentelas doet draaien. Onder de op hun kant staande kantstenen of lopers worden de zaden geplet. Vervolgens gaan deze geplette zaden in de vuisterpan, om, na verhitting in wollen zakken, de bulen, te worden gedaan. De buul doet men dan weer in een dikke mat van paardenhaar, omgeven door leer. Deze mat komt daarna in de lade tussen twee ijzeren platen, de staander en het jaagijzer, die door wiggen of beitels naar elkaar toe worden gedrukt. Zo ontstaat een perswerking op de bulen. De vrijkomende olie sijpelt door de poreuze paardenharen tussenlaag en druipt in de koperen oliebekkens. De in de bulen overblijvende meelmasa noemen we de lijnkoek. Deze wordt nogmaals fijngestampt, verhit en opnieuw uitgeperst. Wat dan nog rest verwerkt men tot de bekende lijnkoeken, een gezien veevoeder.

60. *De Jonge Jan*. Nadere gegevens onbekend. Stond aan het eind van de huidige Oostzeedijk in de bocht naar de Honingerdijk Z.Z. tussen de verfmolens de Struisvogel en de Zonnebloem.

61. *De Koot*. Staat niet met name aangegeven op de kaart van A. Dubreuil, 1784. Was een houten bovenkruier. Werd afgebroken tussen 1902-'10. Herbouwd in het Limburgse Echt. Ging daar in de dertiger jaren in vlammen op.

Standplaats in Rotterdam was de hoek van de Rechter Rottekade en de Kootsekade.

62. *De Liefde*. Geen nadere gegevens bekend. Was gelegen aan de Schoordijk dicht bij het Toepad in Kralingseveer.

63. *De Maria*. In 1870 werd een van de Kralingse watermolens aan de Slaak tot oliemolen verbouwd.

64. *De Maria Cornelis*. In 1876 werd de Zestienhovense watermolen gesloopt. De romp kwam door aankoop in bezit van de firma Speelman, die hem op de oliefabriek aan de Delftweg opstelde. Achtkante bovenkruier. In 1921 buiten gebruik en niet lang daarna gesloopt.

65. *De Naarstigheid*. Volgens plattegrond van J. de Vou, 1694, gebouwd in de 2de helft van de 17de eeuw. Stond nog niet aangegeven op de kaart van J. Blaeu, 1649. Werd omstreeks 1900 afgebroken en zou zijn herbouwd aan de Noord tussen Alblasserdam en Dordrecht.

Was gelegen even buiten de Oostpoort, aan de Z.Z. van de Oostzeedijk vroeger geheten Schielands Hoogen Zeedijk.

66. *De Reus*. Volgens de stadsplattegronden gebouwd in de 2de helft van de 17de eeuw. Niet aangegeven op de kaart van J. Blaeu, 1649, wel op die van J. de Vou, 1694, waar hij als bovenkruier op schuur staat getekend. Eerste vermelding in 1697. Eigenaars of pachtbezitters waren toen Adriaen en Geertruid van de Rad⁴¹). In oude bescheiden is o.a. sprake van 'de windolymolen op stadsgrond'⁴²). De hoge op typische onderbouw opgetrokken molen viel rond 1905 onder de slopershamer.

Stond aan de Olieslop, later geheten de Infirmieriestraat (afb. 60).

PAPIERMOLENS

Het aantal papiermolens is in Rotterdam zeer gering geweest. De papierfabricage vond in het bijzonder plaats op de Zaanse molens en de waterradmolens van de Veluwe.

Voor het vervaardigen van papier waren vooral vodden en zuiver ijzervrij water nodig. De lompen werden door de hollander, een ingenieus werktuig, fijngehakt en met water vermengd. Zo ontstond de pulp. Na droging drukte men er het laatste vocht uit door middel van zware persen. De aldus gevormde vellen werden over touwen in de zeer grote en tochtige schuren naast de molen te drogen gehangen.

57. Korenmolen De Distilleerketel ca. 1930 (nr. 4).

58. Korenmolen De Hoekmolen ca. 1900 (nr. 9).

59. *Korenmolen De Hoop*
1899 (nr. 10).

60. *Oliemolen De Reus*
ca. 1880 (nr. 66).

61. *Korenmolen Het Lam*
1916 (nr. 16).

In de Veluwe beschikte men over zeer helder water. In de watermolens aldaar 'schepte' men het papier. In een zeef met fijn gaas werd een op melk gelijkende pulpvloeistof heen en weer bewogen. Het water vloei­de weg en de achterblijvende stof kreeg een vaste vorm. Een handgeschept vel papier vertoont de indruk van het netwerk van de zeef. We noemen dat het watermerk. In het Openluchtmuseum te Arnhem bevindt zich een zo nu en dan in werking zijnde waterrad-papiermolen. De laatste in werking zijnde windpapiermolen staat te Westzaan, de zo beroemde 'Schoolmeester'.

67. *Het Lam*. Moet volgens de stadsplattegronden zijn gebouwd tussen 1770-1784.

Stond aan de zuid-oostzijde van de Strekkade aan de Voorplas in Hillegersberg ⁴³).

68. *De Posthoorn*. Het is alleen bekend, dat de molen bewesten de Kralingse Plas was gelegen.

69. *De Goede Verwachting*. In 1754 kreeg Cent Palesteijn toestemming tot de bouw van een grauwpapiermolen. De molen kwam in 1756 gereed. In 1805 genoemd als papier- en snuifmolen. Tussen 1820-1845 verbouwd of herbouwd tot korenmolen. In 1863 als grit- en pelmolen door brand verwoest.

Stond bewesten de Schie ten zuiden van de huidige Mathenesserbrug ⁴⁴).

70. *De Vriendschap*. Komt voor het eerst voor op een plattegrond uit 1770. Werd op 15 april 1918 door brand verwoest.

Was gelegen aan de zuid-westzijde van de Strekkade aan de Voorplas in Hillegersberg.

PELMOLENS

Een pelmolen telt twee koppels pelstenen op de eerste verdieping, de maalzolder. Ze zijn geplaatst in een blikken kuip waarvan de binnenzijde door talrijke braampjes uiterst ruw is gemaakt. Vóór het pellen werd de rijst of gerst op de 'harp', een zeef, gereinigd en na de verwerking door de 'waaier', een houten windrad, naar grootte en gewicht in bakken geblazen. Het spreekt vanzelf, dat men de pelmolens ook wel gortmolens noemde.

71. *De Nijverheid*. Bestond nog met zekerheid in 1871. Stond aan de westzijde van de Kralingse Plas.

72. *Naamloos*. In de 'Lyste van Inschulden' uit 1725 komt een post voor betreffende de Pelmolen op de Vest.

73. *Naamloos*. Op 4 maart 1862 kocht de firma Van Stolk 'den Pelmolen' van P. Molier en J. Vijgeboom. De omschrijving van de transactie-luidde 'twee huizen, alsmede den opstal van een eind pelmolen nu gemoveerd' ⁴⁵).

Was gelegen benoorden de Schie tussen de molens De Mol en 'De Leeuw in 't Wout'.

POTLOODMOLENS

74. *Naamloos*. Omstreeks 1630 ter plaatse bekend. Genoemd 1644 als eigendom van Hendrik Nienhove. Verbrandde 1646. Er werd nadien toestemming voor herbouw verleend. In 1672 is sprake van 'het bolwerk daer de potloodmolen op staet'. De molen moest toen worden afgebroken i.v.m. de oprukkende Franse legers (de bolwerken moesten worden versterkt). Hoewel de molen elders mocht worden herbouwd komen geen verdere gegevens meer voor.

Was gelegen op het bolwerk bij het Nieuwehoofd aan de mond van de Leuvehaven.

75. *Naamloos*. Bestond al voor de Houtlaan – destijds Houtstraat – was aangelegd en de Zalmhaven (1693) gegraven.

Stond buiten de Nieuwe Hoofdpoort.

SNUIFMOLENS

In Nederland waren vroeger talrijke snuifmolens, vooral in de Zaanstreek. Snuif was destijds, en dat is niet eens zo lang geleden, een veelgevraagd genotmiddel. Men droeg het in een doosje bij zich en nam zo af en toe wat van het goedje tussen duim en wijsvinger, rook er flink aan en dan, niezen maar. Tegenwoordig snuift men niet veel meer. Tot voor kort werd het nog wel gebruikt door mijnwerkers en kloosterlingen.

In Rotterdam was de snuifindustrie aanzienlijk. Het aantal snuifmolens alleen al bewijst dat. De nog steeds werkende 'de Lelie' is een unicum als enige bewaarde snuifmolen van ons land.

Snuif wordt gemaakt van tabak. Men vouwt de tabaksbladeren uit en dompelt ze in een sausje. Uit de gesausde bladeren worden carotten gemaakt. Dat was en is het werk van vaklui. Carotten zijn sigaarvormige met touw omwonden tabaksrollen. Op de striptafel ontdoet men de bladeren van hun steel en bindt de gereinigde tabak tot pakken. Om de vroegere bewerking verder te volgen: om de carotten te harden werd er 'getrokken', d.w.z. ze werden met een doek omwikkeld en zo strak aangetrokken, dat het sap uit de tabak liep (nicotine). Men liet de carotten daarna sterven

in een van het daglicht afgesloten ruimte, een half jaar lang. Dan (soms pas na vele jaren) werden de carotten weer uit elkaar getrokken en in langzaam ronddraaiende tonnen door stampende hakmessen fijngemaakt. Zo ontstond snuif. Fijnere soorten kregen een speciale bewerking en werden gekleurd of geparfumeerd. We kennen de nagel- en tonkasnuif, de rozen- en Eclonusnuif. De overgebleven tabakstelen gingen niet verloren maar werden vermalen tot rappé, de minste soort zwarte snuif. Zinkingssnuif werd gemaakt van kleine, sterk geurende bloempjes.

In de Franse tijd leden de snuifmolens zwaar door het Continentale Stelsel. De benodigde grondstof, tabak, was toen praktisch niet meer te krijgen. De meeste snuifmolens werden dan ook voor andere doeleinden ingericht ⁴⁶).

76. *De Fortuin*. De molen staat al aangegeven op een kaart uit 1623. In 1771 wordt als eigenaar genoemd Gerrit Broekman ⁴⁷). De molen was een klein type, staande aan het Molenpad, vroeger geheten de Gasthuisslop, bij de Binnenweg.

77. *De Jonge Jacobus*. In 1793 werd op het terrein van het buitengoed Plantlust een molen aangeslagen in de verponding. De molen werd als snuifmolen geëxploiteerd. In december 1865 in publieke veiling verkocht en weer in gebruik genomen. Ging in 1882 door brand verloren.

Was gelegen aan de Bergweg bij de Voorplas.

78. *Het Lam*. In 1773 werd genoemd de 'Snuifmolen 't Lam op den hoogen Zeedijk onder Cralingen' ⁴⁸).

79. *De Lelie*. Oorspronkelijke molen gebouwd in 1740. Heette toen de Ezel en stond in het oude Kralingen. In 1840 afgebroken en op de huidige plaats gebouwd. Kwam na onteigening in 1916 in bezit van de Gemeente. In 1961 gerestaureerd en hersteld 1966. Uitermate belangrijk als enig bewaarde snuifmolen in ons land. Kleine met riet gedekte houten zeskanter op schuur. Staat aan de Plaszoom nabij de Kralingse Plas ⁴⁹).

80. *De Meerkoet*. Moet zeker uit de 18de eeuw dateren. Was ook als specerijmolen in gebruik. Behoorde tot het thans zo zeldzame type wipstellingmolen. Gebouwd op een hoge bergschuur. Ging als juist gerestaureerd gemeente-eigendom op 16 juni 1932 in vlammen op.

Stond aan het Veenpad noord-westelijk van de Kralingse Plas nabij de Spiegelnisserweg.

81. *De Mees*. Was waarschijnlijk een snuifmolentje. In een gedicht, dat destijds bij de molenaars en de arbeiders bekend was werd melding gemaakt van 'de Mees, die is een dwerg'. Hieruit zou dus zeker wel kunnen blijken dat het een klein molentje was.

Moet dan gestaan hebben aan de Oostzeedijk Z.Z. ⁵⁰).

82. *Het Rad van Avontuur*. In 1798 als windsnuifmolen genaamd het Rad van Avonturen in openbare veiling verkocht ⁵¹). In 1806 opnieuw ter publieke veiling aangeslagen als 'windsnuifmolen genaamd het Rad van Avonturen' ⁵²).

Was een wipmolen gelegen aan het Jaffa.

83. *Uit Voorzorg*. In het begin van de 19de eeuw vermeld als staande en gelegen onder Hillegersberg ⁵³).

84. *Kralings Welvaren*. Algemeen bekend als Het Welvaren van Kralingen. In 1808 vermeld als 'snuiff en verwmolen' ⁵⁴).

Stond aan de Langekade in Kralingen.

85. *De Nieuwe Werklust*. Gebouwd in 1848. Was een achtkante met riet gedekte bovenkruier. Deed aanvankelijk dienst als pelmolen, later in het bijzonder als rijstpelmolen. Laatstelijk gehuurd door de gebr. Hegge, die de inmiddels als snuifmolen ingerichte molen exploiteerden. Kwam in 1926 buiten gebruik en werd gesloopt.

Stond aan de Oudendijkse Schiekade, ter plaatse van de borstelfabriek.

SPECERIJMOLENS

Deze waren vroeger niet zo talrijk. Dat er enkele in Rotterdam voorkwamen kan zeker met de overzeese handel van onze havenstad in verband worden gebracht. De Ster, waarvan de herbouw in 1968 is voltooid, is als specerij- en snuifmolen een grote zeldzaamheid in ons land.

86. *De Schulp*. In 1839 kreeg S. Noorda vergunning om in Overschie, aan de huidige Delfshavensekade, een windmolen te bouwen. Deze molen heeft dienst gedaan als specerij- en korenmolen. In 1860 vond een verbouwing plaats. Was een op schuur gebouwde en met riet gedekte bovenkruier. Reeds geruime tijd onttakeld ging de molen op 23 juni 1957 in vlammen op.

87. *De Ster*. Stond oorspronkelijk te Rijswijk (Z.H.), was daar als koren- en oliemolen in gebruik en dateerde uit 1792. In 1866 afgebroken en in Kralingen op een taludvormige stenen onderbouw herbouwd. Met riet gedekte achtkanter. Kwam in 1916 na onteigening in bezit van de Gemeente. Gerestaureerd 1959. Ging op 13 juli 1962 door brand verloren. De herbouw is in 1968 gereedgekomen.

Standplaats aan de Kortekade nabij de Kralingse Plas.

88. *Naamloos*. In 1794 wordt een molen genoemd tot het malen van drogerijen en verfwaren, gelegen bij de afhol van de Hoflaan.

TRASMOLEN

Op de trasmolen vermaalde men steen en schelpen. Vooral Dordrecht was bekend om de trasbewerking. Uitsluitend trasmolens zijn er, naar mijn beste weten in Rotterdam niet geweest.

89. *De Jonge Nicolaas*. Was behalve als trasmolen ook als pelmolen in gebruik. Werd in 1836 afgebroken.

Stond in Overschie aan de noordzijde van de Rotterdamse Schie.

VEEVOEDERMOLEN

90. *De Hoop*. Gebouwd 1853. Was een met riet gedekte bovenkruier op houten onderbouw. Ging op 25 september 1932 als Gemeente-eigendom in vlammen op. Diverse herbouwplannen liepen op niets uit.

Stond aan de Langekade ten westen van de Kralingse Plas.

VERFMOLENS

Allereerst, in een verfmolen wordt geen verf gemaakt. Men vermaakt er hout, verfhout wel te verstaan. Het aftreksel van dat hout gaat naar de ververijen om er linnen-, katoenen- en wollen stoffen mee te kleuren. Een zeer bekende houtsoort was het zog. Braziliëhout. Het is bijzonder hard en komt voor in drie hoofdkleuren, rood, blauw en geel. Behalve verfhout kennen we ook zeephout, een houtsoort uit Zuid-Amerika en de Antillen. Het werd fijn gemalen of -gewreven gebruikt als wasmiddel.

Aanvankelijk moest het zeer harde hout met de hand tot spaanders worden gehakt. Onder de kantstenen van de molen werden die spaanders daarna tot poeder vermalen. Later kreeg men de beschikking over de zog. kapperij. Dat was een sterke houten kuip, voorzien van een tandring. Een door de wentelas in beweging gebrachte palstok deed de kuip langzaam en regelmatig horizontaal draaien. De hakmessen in de stampers hakten de spaanders fijn. Weer later werd het grove werk eveneens door middel van de molen verricht. Op de snijbanken sneed een met vele messen bezette schijf de grote blokken hout tot dunne spaanders.

De Duinjager, thans de Kat te Zaandam is de enig bewaarde verfmolen in ons land.

91. *De Struisvogel*. In 1827 wordt naast de buitenplaats Struisvogel de gelijknamige molen genoemd. Eerder heette het buiten Struisenburg. In 1896 verkoopt men het herenhuis en Erve de Struisenburg.

Was gelegen bezuiden de Oostzeedijk aan de huidige Struisenburgstraat.

92. *De Zonnebloem*. In 1696 vroeg Gerrit Jansz. van Royen de Regering van Rotterdam toestemming 'in dese stad alleen te mogen maken rood ende blaeuw lackmoes'. In 1780 worden talrijke lakmoesmakerijen in de stad vermeld. De Zonnebloem bestond in ieder geval al in 1776⁵⁵). Het was een met riet gedekte stellingmolen op stenen onderbouw. Werd in 1918 als lakmoes- en snuifmolen door een storm zwaar beschadigd en verloor kap en wieken.

Stond bezuiden de Oostzeedijk juist voor de herberg In de Rustwat.

93. *Naamloos*, mogelijk *De Kievit*. In 1719 kocht Isaac Hubert Jr. van de erfgenamen van Johannes van Duyn een verfhoutmolen aan de Rotte. Staat op enkele plattegronden afgebeeld als een hoge bovenkruier. In de 19de eeuw is sprake van een verf-, tras- en schelpzandmolen 'de Kievit' aan de Kievitstraat. Zeer waarschijnlijk is dit de zelfde molen als bovengenoemde, die was gelegen aan de Rechter Rottekade.

94. *Naamloos*. In december 1725 wordt 'verkocht en tot gelde gemaakt: een nieuw byna voltoyde seskante houtverfmolen, staande op de gront van de stad Delf aen de Schie' bij Delfshaven⁵⁶).

VOLMOLENS

In Rotterdam kwam de lakennijverheid in het midden van de 16de eeuw tot nieuwe bloei. Dat was vooral te danken aan de talrijke uit Vlaanderen en Brabant verdreven drapeniers, die zich in het westen van ons land kwamen vestigen en van harte welkom waren. Het stadsbestuur gaf hen zelfs voorrechten mits ze hier bleven.

Het vollen was een onderdeel van de bewerking van ruwe lakens. Men deed de weefsels in een met warm water, volaarde, vetten en urine gevuld vat, de volkom, en stampte het geheel dooreen. Op deze wijze werd het laken 'gevol'd' en kreeg het, behalve een zekere dichtheid, een viltachtig aanzien. Door de stamppersing krompen de stoffen en vormden een compacter geheel. Na deze bewerking werden de stoffen in de waskommen met schoon water gereinigd en op rekken gedroogd. Omdat één van de grondstoffen van de volmolens urine was, heetten deze molens in de wandeling 'stinkmolens'. Beroemd vooral waren de Leidse volmolens.

95. *De Eendracht*. Gebouwd in de 17de eeuw. Tegen het eind van deze eeuw werkten nog slechts twee volmolens in Rotterdam, één ervan was de Eendracht. In 1722 in een verkoopakte genoemd 'vol- en verf Molen'

en in 1725 'vol en verfmolen' ⁵⁷). De inrichting als verfmolen zal dus wel in het begin van de 18de eeuw hebben plaats gevonden. Het is verder bekend, dat de molen ook als run- en trasmolen in gebruik is geweest. Was een bovenkruier en stond aan de Oostzeedijk tegenover de Vriendenlaan (afb. 62).

96. *Naamloos*. In 1598 werd consent verleend tot het maken van een watermolen, die door een rad, door de werking van eb en vloed, in beweging kon worden gebracht. De molen mocht als vol-, papier- of ruwmolen worden ingericht. Wordt later alleen als volmolen genoemd. Op de uit 1650 daterende plattegrond van Delfshaven staat ter plaatse aan 'de Colck' een houten standaard afgebeeld met bijschrift: de Vol Meulen. Ongeveer tien jaar later staat op de zelfde plaats een 'koornmeulen'.

Stond bij het vroegere Westerhoofd.

97. *Naamloos*. Op het Hof van Weena werd aan het eind van de 16de eeuw door uit Tilburg afkomstige drapeniers de eerste volmolen in Rotterdam opgericht.

98. *Naamloos*. In 1614 richtte een uit Leiden afkomstige korenmoleenaar nabij de stadsvest op Pompenburg de tweede volmolen in de stad op.

99. *Naamloos*. In 1619 'wierd op het Bolwerk, aan de west zyde van de Leuve-have een wipmole gesteld om lakens te vullen'.

100. *Naamloos*. In 1645 is sprake van de volmolen aan de Schie. Eind 18de eeuw ingericht tot verfmolen.

HOUTZAAGMOLENS

In 1592 bouwde Cornelis Cornelisz van Uitgeest de eerste windhoutzaagmolen. Weldra ging men over tot verbetering van het model en ontstond de paltrok ⁵⁸), een onderkruier, geplaatst op een ring met rollen op een gemetselde ronde ringmuur. In 1604 ontwierp Dirck Sybrandtz in Zaandam de eerste bovenkruierzaagmolen. Spoedig verrezen aan de Zaan de houtzaagmolens als paddestoelen uit de grond en de Zaanstreek werd het centrum van de houtzagerij.

In het nabije Amsterdam, waar ook een aanzienlijke houthandel was, liet men het benodigde hout aanvankelijk aan de Zaan zagen, zeer tegen de zin echter van de in de stad gevestigde houtzagers. Deze dienden tenslotte bij het stadsbestuur hun klachten in en kregen in 1631 een octrooi met de bepaling, dat het voortaan ver-

boden zou zijn gezaagd hout van elders in te voeren en hout buiten de stad te laten zagen. Gedwongen door deze maatregelen zochten de Zaankanters naar doeltreffend verweer. De molenaars werden naast houtzager ook houtkoper en boden hun gezaagd hout op de molenwerf te koop aan. Opnieuw trokken de hoofdstedelijke zaagmolenaars in het geweer en de stadsregering gaf bevel, dat aan Zaandam geen hout meer mocht worden geleverd. Helaas werden de Amsterdammers nu de dupe van hun eigen verordening want de Zaankanters trokken er zelf op uit om hout te kopen en namen tevens gelijktijdig met groot succes de scheepsbouw ter hand. De bloei van de Zaanse zagerijen nam gestadig toe en in 1700 draaiden er in de Zaanstreek niet minder dan 183 houtzaagmolens. In Amsterdam stonden er omstreeks die tijd ongeveer 82.

Een derde centrum van de houthandel was Dordrecht en in de tweede helft van de 17de eeuw werd ook in Rotterdam de houtbewerking de belangrijkste tak van industrie. Mede door de sterk toegenomen handel met het noorden kwam de houthandel in de Maasstad tot ontwikkeling. Voordien was Rotterdam vrijwel geheel afhankelijk geweest van Dordrecht waar het hout moest worden gekocht. Bovendien beschikte Rotterdam toen nog niet over voldoende kapitaal voor de uitoefening van de houthandel. Zo was er dus in het streven naar zelfstandigheid in deze branche weinig dat tot verbetering kon leiden. In het midden van de 17de eeuw dan braken betere tijden aan. De stedelijke overheid stelde alles in het werk om handel en nijverheid te stimuleren. Er werd een commissie samengesteld om de vraagstukken betreffende het 'aenqueecken ende beneficiëren van allerhande commercie, manufacturen ende neringen' te bestuderen.

In 1645 kreeg men van de Vroedschap een stuk grond aan de oostzijde van de Schie, tussen de Hooge Heul en de volmolen, voor het oprichten van houtzaagmolens. In 1648 was er al een drietal in werking. Tot 1645 was er in Rotterdam slechts één houtzaagmolen in gebruik en droeg de houtzagerij een monopolistisch karakter. Nog in 1635 verzochten Claes Reyersz en Neeltgen Jacobsdr. 'om te hebben prolongatie voor dertig jaren, dat niemant meer als syluyden een saechmolen souden mogen gebruycken binnen deser stede'. Dit werd echter niet toegestaan.

Aan de Schie bouwde men meer en meer houtzaagmolens en

vooral na de stichting van de houtzagerij van David van Stolk in 1746 kwam de zagerij aan dit water tot grote bloei.

Tegen het eind van de 17de eeuw trad er weer een belangrijke verbetering in de houtzagerij in en buiten de Oostpoort en aan de Rotte verzezen nieuwe molens. In 1693 verklaarde de Vroedschap, dat zich 'verscheyde houtkopers en mr. sloopstimmerlieden hadden opgedaen betonende veel inclinatie om hen alhier in dese stad ter neder te setten, indien maar bequame gelegentheyten tot het exerceren van de voorsz. negotie en neringe' ⁵⁹⁾ te vinden was.

In 1703 verenigden zich de houtkopers en -zagers in een gilde ⁶⁰⁾. Het voornaamste artikel van het toenmalige keur was dat aangaande het van buiten de stad ingevoerd gezaagd hout. Het op het platteland gezaagde en hier ter stede ingevoerde hout moest worden belast. Alleen dan was het belastingvrij als het te Rotterdam werd overgescheept en niet aan wal werd opgeslagen. Ernstig vooral trof deze maatregel de concurrerende Zaandammers. Het keur leverde het gewenste resultaat op en de houthandel en -zagerij breidden zich andermaal uit.

In 1716 kreeg Cornelis Bosch, of Bos, een erf in erfpacht op het Nieuwewerk ⁶¹⁾ om er twee houtzaagmolens te bouwen en in 1720 moest, omdat 'de houtnegotie dagelycx toenam en verscheydene versoeken tot het stellen van saegmolens werden gedaen' opnieuw worden uitgezien naar bouwgrond voor zaagmolens'.

De Vroedschap besloot in 1723 ⁶²⁾ het eiland Feyenoord te reserveren 'tot het setten van zaegmolens', doch zover is het nooit gekomen. Hoewel het terrein buiten de Oostpoort eerst minder geschikt werd geacht zijn er toch juist daar nieuwe zaagmolens gebouwd. Gretige afnemers waren vooral de in de nabijheid gelegen scheepswerven ⁶³⁾.

In de 18de en 19de eeuw zijn er verder nog zaagmolens gesteld op de vlietlanden in de Schie.

Tengevolge van de ingrijpende buitenlandse maatregelen begon de houtzagerij na 1740 te vervallen. Buiten onze grenzen begon men zelf houtzaagmolens te bouwen en allerlei belastingen te heffen. Na medio 1800 bereikte de vraag naar eikehout voor de scheepsbouw een dieptepunt doch nam de behoefte aan bouw hout sterk toe. In deze periode werd de concurrentie met het uit Scandinavië ingevoerd hout steeds moeilijker en er bleef de zaag-

molenaars uiteindelijk niets anders over dan de ongelijke strijd te staken. Velen zochten hun heil in de stoomzaagmolens. Met de roem van de windhoutzaagmolens was het gedaan. Zij verdwenen als sneeuw voor de zon. De laatste Rotterdamse zaagmolen 'de Vlaggeman' viel in 1929 onder de slopershamer.

101. De Abraham. In 1763 kregen Abraham en Jan van Stolk van de Hoogheemraden van Schieland toestemming tot het bouwen van 'eene houtse zaagmolen of zoogenaemde paltrok' ⁶⁴). De molen kreeg de naam van de jongste zoon van Jan van Stolk. Verbrandde kort voor 1877.

Stond tegenover de huidige Scherpendrechtsekade aan de noordzijde van de Schie.

102. De Adelaar. Bouwjaar niet bekend. Datering met behulp van oude plattegronden zeer moeilijk daar de molen niet met name staat aangegeven of de ligging, in verband met meerdere molens in de naaste omgeving, nauwelijks precies was te bepalen. Was een paltrok, die om zijn helgele kleur ook werd genoemd de Gele Molen ⁶⁵). Kwam in 1917 in het bezit van de firma Abraham van Stolk & Zonen. Gesloopt omstreeks 1927.

Standplaats was aan de Schie en Oudendijkse Schiekade, tegenover de Kleiweg.

103. De Arend. Eerst bekende vermelding 1784 ⁶⁶). Er wordt dan bij Woelwijk een houtkoperij met twee zaagmolens genoemd. Was een paltrok. Werd in 1914, als eigendom van de heren Tomputte, door brand na bliksemingslag geheel verwoest.

Was staande aan de Rotte en Zaagmolenkade, iets bezuiden de Zaagmolendrift.

104. De Barg. Kort na 1645 door een Zaandammer gebouwd. Was een achtkanter. In 1839 door Anna Kley verkocht aan Jacob en Cornelis van Stolk ⁶⁷). Verbrandde in maart 1881.

Stond aan de noordzijde van de Schie tussen de huidige Bergselaan en Schieweg.

105. De Bartholomeus Everardus ⁶⁸). In 1722 kregen Arnold v. d. Walle en Leendert van der Graaf een stuk grond op het Bosland in erfpacht tot het stellen van een 'acht- ofte seskante eyken houd'zaegmolen', onder voorwaarde, dat die molen binnen een jaar moest zijn gebouwd ⁶⁸). In 1739 met bijbehorende slikken verkocht aan Jan en Abraham van Stolk. In 1874 uitgerust met stoommachine. Onttakelde resten gesloopt 1910.

Stond ongeveer in het midden van het Boseiland, tussen Buizengat en huidige Oostmaaslaan.

106. De Beer ⁶⁹). Gebouwd als bovenkruier in de 17de eeuw. Staat op een uit 1660 daterende kaart van Delfshaven getekend en genoemd 'saegmeulen'. Was nog aanwezig in 1862 doch komt in een beschrijving van Delfshaven in 1873 niet meer voor.

Was gelegen aan de Waaldijk, aangelegd in 1602 ter bescherming van de Buizenwaal.

107. *De Bok*. Moet volgens beschikbare kaarten en notariële akten ⁷⁰⁾ in de 18de eeuw al hebben bestaan. Was een met riet gedekte achtkante stellingmolen. Gesloopt 1908 of 1909.

Stond aan de Oostzeedijk tegenover de brug naar het Bosland.

108. *De Bosland*. Gebouwd omstreeks 1722 op het door de stad in 1716 aan Cornelis Bosch in erfpacht gegeven stuk grond op het Nieuwewerk buiten de Oostpoort ⁷¹⁾. Verbrandde in 1746, op de fundering werd door Ary Redelijkheid een trasmolen gebouwd. In 1769 genoemd *The Duc of Camberland* ⁷²⁾. Was een zeskanter. In 1775 verkocht aan Hermanus Boogaard en Hendrik Eykma, die hem weer als zaagmolen inrichtten.

Stond aan de westpunt van het Bosjeseiland benoorden de Boslaan.

109. *De Bruinvisch*. Gebouwd eerste helft 18de eeuw. In 1753 verkocht als 'wageschotsager', waaruit blijkt, dat het een paltrok was. Naam wellicht afgeleid van eigenaars De Bruyn en H. Faessen. De geelgeverfde molen ⁷³⁾ werd omstreeks 1907 gesloopt. Behoorde toen toe aan de firma H. H. Metzuy.

Stond aan de Oudendijkse Schiekade ten zuiden van de Kleiweg.

110. *De Sara Cornelia*. Ook wel geheten de Johanna Cornelia, doch in het algemeen genoemd de Cornelia ⁷⁴⁾. Gebouwd in of omstreeks 1722 door Cornelis Bos of Bosch. Was een paltrok, wageschotzager. In 1746 verkocht aan de firma Adr. Hordijk & Co.

Was gelegen op het Boseiland tussen de molens de Bosland en de Francina aan het Buizengat.

111. *De Fortuin*. In 1669 kregen twee zaagmolenaars toestemming om bij de Oostpoort twee paltroks te bouwen om de houthandelaren 'te gerieven' ⁷⁵⁾. In 1810 genoemd 'het fortuin buiten de Oostpoort dezer stad' ⁷⁶⁾.

Stond aan de zuidzijde van de Oostzeedijk, schuin tegenover de vroegere Vriendenlaan.

112. *De Francina*. Bijgenaamd de Ezel. Gebouwd omstreeks 1722 voor rekening van de houthandelaar Gerrit van Brakel ⁷⁷⁾. Zijn zoon verkocht de achtkanter aan de firma Adr. Hordijk en Co in 1743 ⁷⁸⁾. In 1889 werd de houtzagerij door de eigenaresse de firma Van Vollenhove publiek geveild. Op het terrein verzeen een blekerij en ververij.

Stond op het Boseiland aan het Buizengat tussen de molens de Cornelia en Bartholomeus Everardus.

113. *De François*. In 1723 kocht Adr. van Zwijndregt een stuk grond in Schoonderloo en liet daarop een molen (bovenkruier) bouwen ⁷⁹⁾.

De erfgenamen van François van Swijndregt werden eigenaars in 1801 en sindsdien heette de molen de Phoenix⁸⁰). In 1917 door brand verwoest.

Standplaats was de Kievitsweide aan het eind van het vroegere Nieuwewerk in het Park bezuiden de Westzeedijk.

114. De Gravenlust. Eerst bekende vermelding in 1729⁸¹) 'de Mole genaemt Gravelust aen den hogen Zeedijk'. In 1851 door Joannes Stephanus Tomputte verkocht aan Jacob van Stolk. De bijbehorende slikken had deze firma al vanaf 1825 in gebruik. Was een prachtige hoge bovenkruier. In 1897 verkocht aan B. Hooykaas jr. en direkt afgebroken.

Stond aan de Oostzeedijk tegenover de Waterloostraat (afb. 63).

115. De Haan. Gebouwd in 1645 als eerste houtzaagmolen aan de Schie. Ook wel genoemd het Haantje. Behoorde tot de paltroks. In 1880 door de houthandel Van Stolk gekocht van de erven Van Vollenhoven. Standplaats was noordelijk aan de Schie bij de Hoge Heul en huidige Stadhoudersweg.

116. Het Haasje. In de tweede helft van de 18de eeuw worden genoemd 'Isaac de Haas en zijne zaegmolen het Haasje staende en gelegen aen de Schie buyten dese stad'⁸²).

117. De Jonge Hendrik. Gebouwd 1896 ter plaatse van een zojuist afgebroken met riet gedekte bovenkruier. Een van de watermolens van de Lage Boezem diende hier toen als bovengedeelte van de nieuwe tot aan de zwichtstelling in steen opgetrokken benedenbouw. Reeds in 1899 door brand verwoest.

Stond aan de Schie en Oudendijkse Schiekade vlak bij het Kleipad.

118. De Jonge Herman. Oorspronkelijk geheten de Twee Gezusters. Gebouwd in de eerste helft van de 18de eeuw voor rekening van de houthandelaren Antony en Pieter Terwen. Eind 18de eeuw in bezit van de familie Bichon van Oost en West IJsselmonde. In 1821 kochten Jacob en Cornelis van Stolk 'de opstal van een houtzaagmolen genaamd de Jonge Herman'. Was een paltrok. Moet vóór 1870 door brand zijn verwoest⁸³).

Stond aan de Schie en Oudendijkse Schiekade bewesten de molen de Steur.

119. Het Nieuwe Hoofd. Gebouwd in de 18de eeuw. In 1741 verkocht Nicolaas de Bruyn aan Jan van Ryt 'de zaeg Molen genaemt het Nieuwe Hoofd aen de Rotterdamsche Schie'⁸⁴). In 1917 door de firma W. E. van Mierop verkocht aan de houthandel Van Stolk & Zoonen. Gesloopt tussen 1927 en 1929.

Stond aan de Schie en Oudendijkse Schiekade bij de Kleiweg omtrent de Schans.

120. *De Jacobus*. Ook wel genaamd de Grote Molen ⁸⁵). Was een met riet gedekte achtkante stellingmolen.

Was gelegen aan de Schie en Oudendijkse Schiekade tegenover de Oude Kleiweg.

121. *De Jonge Jan*. Voorheen genaamd de Twee Gebroeders. Tegen het eind van de 18de eeuw bekend als de Jonge Jan ⁸⁶) en in 1830 voorkomend als de Jonge Johannes 'zynde een Bovenkruyer', staande en gelegen bij de Schans aan de Schiekade, gemeente Overschie.

122. *De Koe*. In 1646 kreeg Jan Alexandersz de Nuyver uit Moordrecht toestemming tot 'het stellen van een saechmolen langs de Schie'. In 1649 voor de helft verkocht aan Leendert Maertensz Ocker. In 1675 genoemd als 'basylmolen' ⁸⁷). Pieter Ocker verkocht de 'agt kante hout saagmolen' (een dommekracht) in 1746 aan David van Stolk, zijnde de vierde molen van de Hoge Heul. Tot stoomzaagmolen verbouwd in 1859.

Standplaats was noordelijk aan de Schie en huidige Stadhoudersweg.

123. *De Leeuw in 't Wout*. Gebouwd kort na 1645. In 1648 gekocht door Pieter Maertensz uit de boedel van de wed. van Pieter Gillisz van Saerдам ⁸⁸). Waarschijnlijk genoemd naar de vroegere eigenaars Van Leeuwen en Westerwout, die in 1763 verkochten aan Isaac en Arnoldus de Haas. In 1738 vermelding van een zaagmolen 'voorheen geweest zijnde Een afgebrande runmolen ende nu genaamt de Leeuw in 't Wout'. Het erf van de molen in 1864 gekocht door de firma Van Stolk van Barth. Kruyff.

Was gelegen benoorden de Schie tegenover de Scherpendrechtsekade.

124. *De Mol*. Gebouwd in de tweede helft van de 17de eeuw. In 1684 verkocht door de wed. van Matheus Hendricksz Valkenburg aan Jan Hendricksz van Leeuwen uit Dordrecht ⁸⁹). In 1864 verkocht Barth. Kruyff aan de houthandel Van Stolk. Een jaar later kreeg deze vergunning een nieuwe molen te bouwen, doch zover is het, na afbraak van de oude wickendrager, niet gekomen.

Standplaats was de westzijde van de Schie, beoosten de spoorbrug.

125. *De Ooievaar*. In 1784 was er aan de Rotte bij Woelwijk een houtkoperij met twee houtzaagmolens. Een ervan heette de Zwaan. De andere moet derhalve de Ooievaar zijn geweest. Nog in 1896 stonden hier drie zaagmolens broederlijk bijeen. In het begin van de twintigste eeuw verdwenen ze alle van het toneel.

Stond aan de Rotte en Zwaanshalskade nabij de brug.

126. *De Steur*. In 1803 vroeg Abraham van Stolk te mogen bouwen 'een bovenkruyer houtzaagmolen daar zijn houtkoperij van tijd tot tijd meer en meer uitgebreider wordende'. De molen zou in de Zaanstreek zijn gekocht. In 1804 wordt 'een nieuwe mole aan de Schans' vermeld. Gesloopt 1910.

Was gelegen aan de Schie en Oudendijkse Schiekade vlak bij de spoorbrug.

127. *Klein Vermogen*. Kleine achtkanter, geheel bekleed met hout. In 1785 gebouwd door Pieter Zemel. Gesloopt 1810. Zou daarna in Rotterdam zijn herbouwd ⁹⁰⁾. Hier echter geen nadere gegevens bekend.

Stond in Zaandam-oost achter het Kokspad.

128. *De Vlaggeman*. Gebouwd 1681 als paltrok. In 1810 verkocht Catharina Egos 'de paltzrok houtzaagmolen' aan Abraham van Stolk Jzn. ⁹¹⁾. In 1813 kreeg deze toestemming de molen te veranderen in een zeskante houtzaagbaliemolen. Viel in 1929 aan de sloop ten offer.

Stond bij de Heul aan de noordzijde van de Schie vlak bij de Vlaggemanstraat.

129. *De Wagenschotzager*. In 1741 en 1743 is sprake van een 'zaegmolen genaamd de Wagenschot zager' ⁹²⁾. Gekocht 1753 door Pieter Kleyn en H. Faessen van de wed. van Nic. de Bruyn ⁹³⁾. Kwam in 1755 in bezit van Isaac en Arnoldus de Haas, die hem in 1807 nog in handen hadden. Was 'de Wagenschotzager' de bijnaam van een van de paltrok-molens aan de Schie waaraan hij stond?

130. *De Zwaan*. Gebouwd in de tweede helft van de 17de eeuw. In 1684 genoemd de Twee Swanen ⁹⁴⁾ en in 1689 de twee witte Swanen ⁹⁵⁾. In 1671 verkocht aan Engel en Adriaen Jansz Dekker ⁹⁶⁾, waarna de molen geruime tijd in handen van deze familie bleef. In 1854 verkocht Joannes Tomputte de zeskante 'bovenkruyer houtzaagmolen genaamd de Zwaan' aan de firma Van Stolk & Zoonen. Werd in 1876 stoommolen. Onttakelde resten in 1910 gesloopt.

Standplaats was aan de Rotte en Zwaanshalskade benoorden de brug.

131. *De Molen van Helmer*. Zou in 1899 zijn herbouwd ter plaatse van zijn voorganger. Was een bovenkruier. Heeft het niet lang gemaakt.

Stond in het oude Overschie.

132. *De Molen van Hoos*. Achtkante met riet gedekte bovenkruier op houten onderbouw.

Stond aan de Schie en Zestienhovensekade ongeveer tegenover de huidige Zuiderlaan.

133. *Eerste houtzaagmolen in Rotterdam*. In 1620 deed Heindrick Cornelisz tot Alcmaar het verzoek 'om op het Bolwerc aen de Loevenhaevense poort te mogen stellen een saechwintmoolen om greinen balcken te saegen' ⁹⁷⁾. Op de plattegrond van J. de Vou, 1694, staat de molen afgebeeld als houten bovenkruier. Was tot 1645 de enige houtzaagmolen in de stad.

Stond aan het zuidwest einde van de mond naar de Zalmhaven.

134. *Naamloos*. In een 16de eeuwse stadsbeschrijving wordt melding

gemaakt van het 'Eyland van Couwenburgh, hebbende aldaar, benevens de Delfsepoort geen Brug gelegen, maar lag deselve brugge te voren bezuyden de Zaag- of Runmolen, die aldaar tegen over de Stads Herberg was staande'. Op een 16de eeuwse kaart van de Landen van Weena staat bij de Schiebrug een paltrok 'zaegmolen' afgebeeld. De stadsbeschrijving vermeldt verder, dat 'deselve Molen daarna in den Jare 1644 is afgebroken'.

Draaide aan de Schie, tussen de huidige Schiekade en Raampoortstraat.

135. Naamloos. In 1669 kregen twee molenaars toestemming om buiten de Oostpoort twee paltroks te bouwen om de houthandelaren 'die door het continueel aanwassen van de Noordse handel van tyt tot tyt verlegen vallen en haer hout veelmalen wel aen de man souden helpen, so 't selve maer gesaegt was' te gerieven.

Stond ongeveer halverwege aan de Oostzeedijk Z.Z. (destijds geheten Schielands Hoogen Zeedijk) bewesten de molen de Fortuin.

136. Naamloos. Staat aangegeven op 19de eeuwse kaarten van Schieland. Was gelegen aan de Schie, onmiddellijk ten zuiden van de Zwet, bij de brug.

137. Naamloos. Eind 17de eeuw hadden de houthandelaren Dirck de With en Paulus de Ruyter aan de Oostzeedijk een zaagmolen, die waarschijnlijk kort voor 1697 afbrandde. Fundering gekocht door de wed. van de zaagmolenaar Jan van Leeuwen en Pieter Maertensz Hoogerscheyt⁹⁸). In hetzelfde jaar is de molen, die toen blijkbaar al weer herbouwd was, ten dele verkocht.

138. Naamloos. In 1733 diende Joan van Ravesteyn een verzoek in om zijn slijpmolen aan de Oostzeedijk te mogen removeren tot een houtzaagmolen⁹⁹).

DE POLDERMOLENS

Hollands eeuwige erfvijand is het water. Vooral langs de kust is men er voortdurend mee geconfronteerd. Laaggelegen gebieden moeten beschermd worden en ook de polders rond Rotterdam hebben al vanaf hun prille begin veel met wateroverlast te kampen gehad. Een vroege bondgenoot in de strijd tegen het water was de windmolen. Aanvankelijk behoorde hij tot de eenvoudige wipmolens maar werd later vervangen door verbeterde grotere molens. Door het vernuft van onze waterbouwkundigen en molenaars, van wie vooral Jan Adriaansz, beter bekend als Leeghwater, grote reputatie verwierf, werden al in de 17de eeuw met behulp van molens meren en plassen drooggemalen en het gewon-

nen land eveneens door molens van het overtollige water bevrijd.

De oudste vermelding van een watermolen in ons land dateert van 1414 en betrof twee wipmolens in IJsselmonde. In de tweede helft van de 15de eeuw ging men in Schieland tot polderbemaling over. Omstreeks 1500 sloegen al 17 molens het water van de Schielandse ambachten op de Rotte uit. Toen de Staten van Holland in 1646 octrooi gaven voor de drooglegging van de polder Honderd Morgen of Wilde Venen werden weer een aantal molens gebouwd om het water in de Rotte te malen. Inmiddels was de vijzelmolen, waarvan de vijzel het water vijf meter omhoog kan draaien (een scheprad $1\frac{1}{2}$ meter) in gebruik gekomen. In 1727 begon de drooglegging van de Tweemanspolder en in 1752 de Eendragtspolder, beide onder Zevenhuizen.

Indien één molen niet in staat is het water voldoende omhoog te brengen worden meerdere molens ingeschakeld. We krijgen dan te doen met de zog. getrapte bemaling. In vele polders moest dit systeem worden toegepast om het water in de veel hoger gelegen boezem te slaan. Een boezem is het stelsel van meren, plassen, vaarten, sloten enz. waarop de polder uitwatert en dat geruime tijd kan dienen als bergplaats van het overtollige water. Om op de getrapte bemaling terug te komen, er waren vaak drie of vier molens tegelijk in werking. De onderste molen bracht het water naar een iets hoger gelegen vaart of sloot waaraan ook een molen stond, de middenmolen, die op zijn beurt weer opsloeg naar een nog hoger gelegen molen, de bovenmolen. U begrijpt de verdere werking. In geval van vier molens zijn er twee onder-, één midden- en één bovenmolen. Het geheel noemen we een molengang.

In de 18de eeuw klaagden de bewoners van de oude Rotterdamse binnenstad over de last, die ze van het boezemwater ondervonden, 'dat haer huysingen onder water en 't eenemaal buyten gebruyk' werden gesteld. Men trof toen wel enkele maatregelen doch nieuwe klachten van de ambachten van Schieland en de burgerij noopten de Vroedschap, vooral toen de toestand zo'n twintig jaar later bijna onhoudbaar was geworden, tot doeltreffend handelen over te gaan. Tegen de immer nalatende overstromingen van de Rotte moest iets worden ondernomen. Tot stand kwamen toen: 1. een uitwateringssluis in de Hoogen Zeedijk, 2. een dam dwars door de Kolk en 3. een stenen molen genaamd de Kostverlorenmolen. In 1766 loosden reeds 31 molens op de Rotte en alleen de

62. *Volmolen De Eendracht* ca. 1880 (nr.95). *Schilderij* (1893) door F. van Geldorp naar een tekening van Kortebrant. 63. *Houtzaagmolen De Gravenlust* ca. 1880 (nr.114).

*64. Poldermolens
aan de Boezem ca. 1910
(nrs. 143-150).*

*65. Robbenoordse Molen
1907 (nr. 170).*

Kostverlorenmolen op de Maas. Een nieuwe verbetering betekende de na het door de Staten van Holland verleende octrooi van 1769 uitgevoerde volgende werken:

1. het graven van de Lage Boezem,
2. het graven van de Hooge Boezem,
3. het bouwen van acht watermolens tussen beide boezems,
4. het bouwen van een keersluis om het Kolkwater van de stads-vest te scheiden en
5. een nieuw Kralings verlaat met schutsluis.

De acht molens maalden het water uit de Lage- in de Hooge Boezem tot 1 meter boven Rottepeil. De zo verkregen maalboezem was 56.000 m² groot. Via de afwateringssluis verdween het water in de Maas. De ontwerper van het reuzenplan was Dirk Smits, landmeter van Schieland.

Door de uitvinding van de stoommachine was het met de windbemaling maar al te spoedig gedaan. Steven Hoogendijk deed al in 1769 een poging de stadsregering van de capaciteiten van deze machine te overtuigen. Tegen het eind van de 19de eeuw werd het stoomgemaal algemeen, de windmolen had voorgoed afgedaan. Een pover restant van de eens zo vele poldermolens siert hier en daar nog het landschap om onze grote stad.

139. De Bergpoldermolen. In 1440 kregen de Ingelanden van de Bergpolder toestemming van de Hoogheemraden van Schieland een watermolen te bouwen. Was een met riet gedekte stellingmolen met scheprad. Ging in 1918 in vlammen op.

Stond aan de noordzijde van de Schie tussen de zaagmolens de Abraham en de Koe.

140. De Blommersdijkse Molen. Gesticht in 1440¹⁰⁰). Zou reeds van oorsprong af een stenen bouwwerk zijn geweest. Waterde met Blokland gemeenschappelijk af op de Rotte, westelijk waarvan hij stond. In 1878 besloot het polderbestuur een stoomgemaal te bouwen (kwam eerst in 1894 gereed) en de molen werd gesloopt.

141. De Blijdorpsse molen. Bouwjaar niet bekend. Bestond in ieder geval al in de 17de eeuw. In 1787 beproefde Steven Hoogendijk in de polder een stoommachine. Houten stellingmolen met scheprad. Deed dienst tot 1883. Werde toen vervangen door een stoomcentrifugaal pompgemaal.

Standplaats was aan de Schie, halverwege tegenover de zaagmolens de Steur en de Mol.

142. De Bosmolen. Weinig gegevens bekend. In het begin van de 18de eeuw genoemd 't Bosmoletje'.

Stond aan de zuidzijde van de Rotte tegenover de noordoosthoek van de Voorplas.

143-150. De Boezemmolens. Na octrooi van de Staten van Holland werd met de bouw van deze acht watermolens begonnen in 1769, op een strook grond tussen de Lage- en Hooge Boezem. De met riet gedekte grondzeilers brachten tezamen tien ijzeren schepraderen in beweging en maalden het water uit de Lage- in de Hooge Boezem tot 1 meter boven Rottepeil. Via de in 1742 gebouwde uitwateringssluis werd het water naar de Maas afgevoerd. Daar de maalboezem te klein was stonden de molens vaak stil. Eind 19de eeuw ging men over tot machinale bemaling. Een der wikkendragers verbrandde in 1895. Na 1897 sloop van de overige molens, een unieke en landschappelijk zeer mooi gelegen molengroep. In 1928 ging de laatste in vlammen op (afb. 64).

151. De Broekse Molen. Oudst bekende gegevens dateren uit 1516. Staat aangegeven op de kaart van Jan Potter¹⁰¹). In 1672 geheel herbouwd als achtkanter door Ary Leendertsz Boer. Aanbesteding nieuw scheprad in 1689. In de 17de eeuw ook bekend als de Verlaatmolen. Afgebroken 1881 en vervangen door stoomgemaal.

Standplaats was aan de Rotte bij het Verlaat bezuiden de Voorplas.

152-153. De Coolse Molens. Oorspronkelijk twee wipwatermolens gesticht in de 15de eeuw. Sloegen het water uit Schoonderloo, Cool, Beukelsdijk en Westblommersdijk via een voorboezem uit op de Rotterdamse Schie. In 1506 bouwde Jorys Janse tot Delft 'een nyeuwe watermolen' van gelijke soort 'als die oude molen es'. Staan op de kaart van J. Stampioen, 1653, afgebeeld als wipmolens, doch op een even oude andere plattegrond als grondzeilers. In 1848 werden beide twee hoog malende schepradmolens gesloopt t.b.v. een stoomgemaal.

Stonden zuidwestelijk van de Schiekade aan het Molenwater of Coolsevaartje.

154. De Hillemolens. Als onderdeel van de Oude Riederwaard werd de Hillepolder in 1529 ingedijkt. Met zekerheid is hier in de 17de eeuw windbemaling. De wipmolen loosde het water in het noordelijker gelegen Zwanengat. Verdween in 1870 door de bouw van een stoomgemaal.

Was gelegen aan de huidige Hillevliet en de Langeweg.

155. De Hoge Molen. Gebouwd 1899 ter plaatse van een verbrande voorganger. Diende ter bemaling van de Polder Zestienhoven. Was een bovenmolen met stelling en scheprad. Volgens Schielands algemene keur tevens peilmolen voor de Schie, waarop hij ook uitsloeg.

156. De Kiesheidsmolen. Zou zijn gebouwd in het midden van de 17de eeuw. Was een stenen grondzeiler met scheprad. Verdween in de jaren '40 uit het landschap.

Stond aan de Koedood bij de Hey in Pernis.

157. De Korpermolen. Bemaalde samen met een andere ondermolen

als tweegang een gedeelte van de Charloisse Polder. Moest plaats maken voor een stoomgemaal rond 1877.

Stond aan de Achter- of Korperweg.

158. *De Kostverlorenmolen*. Gebouwd na verkregen toestemming van de Hoogheemraden van Schieland in 1742. Hoge ronde stenen stellingmolen met scheprad. Het water uit de Rotte bereikte via de stadsgracht de molen en werd vanhier bij elk ebgetij door een sluis naar de Maas gespuid. Gesloopt 1870.

Stond aan de oostpunt van de Goudse Vest tegenover de Hoge Zeedijk (huidige Oostzeedijk).

159-161. In de 15de eeuw werden voor de bemaling van de polder Kralingen enkele windmolens gebouwd, staande en uitslaande op de Slaakvaart. Omstreeks 1480 verzochten de ingelanden van Kralingen 'om heuren moelen te bringen, die an geensye Hoeninghe staet, by die andere moelen die dair staet buytten die Oestpoerte'. In 1587 is sprake van de 'Cralingsen achtcante molen', die meer water alleen gelost heeft 'als de ander drie molens nae de oude manier gemaect tsamen plegen te doen' ¹⁰²). De westelijke molen staat op oude kaarten afgebeeld als stellingmolen, de noordelijke als grondzeiler en de zuidelijke als wipmolen. Deze laatste heeft nog dienst gedaan als oliemolen (de Maria). Waren in gebruik tot 1868 en werden toen vervangen door stoomgemaal.

162. *De Lokkertse Molen*. Gebouwd 1802. Diende voor de bemaling van de polder Nieuw Engeland. Lage stenen grondzeiler met scheprad. Gesloopt in 1954.

Stond aan de Voorweg in Hoogvliet.

163. *De Oud-Mathenessemolen*. Gesticht in 1469. Was een schepradmolen, uitslaande op de Schiedamse Schie. Verdween omstreeks de eeuwwisseling nadat de polder in 1891 een stoomgemaal in gebruik had genomen.

Stond in het noordelijk deel van de oostelijke polderrand.

164. *Nieuwe- of Kleinpolder Molen*. Gebouwd 1802 als bovenkruierstellingmolen op lage stenen onderbouw met scheprad. Vóór 1802 stond ter plaatse een wipmolen, die al voorkomt op 17de eeuwse kaarten. Was gelegen aan de zuidzijde van de Rotterdamse Schie waarop hij uitsloeg. Verkocht in 1886 en gesloopt 1898.

165. *Ommoordse Molen*. De polder waarin deze molen stond is al bekend in 1320. In 1559 werd de nieuwe watermolen 'in Ommoorde gemaekt' ¹⁰³).

Was gelegen aan de zuidzijde van de Rotte.

166-167. *De Oudendijkse Molens*. Gebouwd resp. 1788 en 1789, na octrooi verleend door de Staten van Holland en Westfriesland. Het waren beide met riet gedekte bovenkruiers (zonder wipstok), benedenmolens met vijzel.

Hun standplaats was beoosten de Schie en zuidelijk van de Neel Gijzenkade.

168. *De Pendrechtse Molen*. Gebouwd 1731 (stichtingssteen). Kleine ronde stenen grondzeiler met binnenscheprad. Bemaalde vroeger de polder Nieuw Pendrecht. Gerestaureerd 1960. Niet meer in gebruik. Ingericht als weekendverblijf.

Staat aan het boezemwater de Koedood nabij gemeentegrens Rotterdam-Rhoon.

169. *De Prinsenmolen*. Gebouwd 1648 door de Rotterdamse timmerman Jan Willemsz naar ontwerp van Gerrit Adriaensz van Woerden. Heette oorspronkelijk de Bergsemolen naar de polder Berg en Broek. Na het bezoek van de stadhouderlijke familie aan de omgeving in 1747 kwam de benaming Prinsenmolen in gebruik. Kreeg in 1810 zijn huidige aanzien. Is een lage achtkante met riet gedekte grondzeiler op stenen onderbouw, een der zuiverste voorbeelden van een Zuidhollandse polderwatermolen. Sinds 1935 in bezit van het Hoogheemraadschap van Schieland. In de jaren '40 voor proefnemingen in gebruik.

Staat tussen de Rotte en de Voorplas in Hillegersberg.

170. *De Robbenoordse Molen*. Gebouwd na indijking van de polders Robbenoord en Plompert. Genoemd 1598, geheel vernieuwd in 1788. Achtkante met riet gedekte grondzeiler op stenen onderbouw. Kwam in 1917 buiten gebruik en werd daarna gesloopt in verband met het graven van de Waalhaven.

Was gelegen aan de zuidoever van de Robbenoordsevliet, beoosten het Gat zonder Geld (afb. 65).

171. *De Rubroekse Molen*. In 1541 genoemd in een dokument van de Hoogheemraden van Schieland. De Ingelanden van Quakernaeck en Rubroek moesten toen de molen bekostigen. Op de kaart van Jan Potter, 1566, genoemd 'de Ruybroeksemolen'. Komt op oude prenten voor als een wipmolen. Bemaalde de polder Rubroek en sloeg uit op de Rotte. Gesloopt 1867.

172-174. *De Schiebroekse Molens*. Gang van de drie molens, gebouwd in 1773. Bemaalden de Schiebroekse Polder, drooggemaakt krachtens octrooi van 1772. Achtkante met riet gedekte schepradmolens, een boven- en twee ondermolens, uitslaande op de polder Berg en Broek. Gesloopt 1914 en vervangen door stoomgemaal.

Hun standplaats was in het oosten van de polder aan de Ringdijk bij de Achterplas.

175. *De Schieveense Molen*. Op de kaart van Fl. Balthasarsz., 1610, staat ter plaatse de Schieveense 'Wipmole' aangegeven. In 1853 werd die oude molen door een nieuwe bovenkruier met stelling vervangen. Verdween in het begin van deze eeuw.

Stond in de zuidwesthoek van de Schieveense Polder aan de Schie en Doenkade.

176. *De Spaanse Molen*. Gebouwd als schepradmolen in 1434 na verkregen toestemming van de Hoogheemraden van Schieland ¹⁰⁴). Het zou de eerste watermolen in Schieland zijn geweest. Maalde in 1642 tijdelijk ook voor de polder Mathenesse (molen aldaar was verbrand). Moest in 1888 plaats maken voor een stoomgemaal.

Stond aan de westzijde van de Delfshavense Schie in de Spaansepolder nabij Overschie.

177. *De Spiegelnisse Molen*. Bestond al met zekerheid in de 17de eeuw ¹⁰⁵). Het ambacht Spiegelnisse is al bekend sinds 1392. De vroegere naam van de polder was Kleynpolder of Oudeland, onderdeel van de polder Achter Rubroek. Was een wipmolen. In de vorige eeuw nog in gebruik.

Stond aan de Rotte.

178. *De Sybrandsmolen*. Bemaalde als een van de twee ondermolens van een tweegang (samen met de Korpermolen) een deel van de polder Charlois. Was gelegen aan de Kievitswating. Verdween door de bouw van het stoomgemaal Jacob Noordtzy aan de Charloisse Hogedijk in 1877.

179. *Zestienhovense Molen*. Staat op de kaart van Fl. Bathasarsz, 1610, aangegeven als 'Sestienhovense Mole'. Werd in 1876 gesloopt. De romp plaatste men toen op de nabijgelegen fabriek van Speelman aan de Delftweg (zie oliemolen de Maria Cornelis).

Stond aan de oostzijde van de Schie en het westend van de Molensloot.

180. *Naamloos*. Molen van de polder Acht en Zestig Morgen. De bemaling geschiedde door een in 1854 vernieuwde stenen schepradmolen, die uitsloeg op de Kreekseboezem. Verdween rond 1918.

Standplaats was in het oostelijk deel van de Laagjes- of Acht en Zestig Morgenpolder tegenover Klein Nieuwland.

181. *Naamloos*. Bovenmolen van een tweegang in de Charloisse Polder. Stond iets ten noorden van de Sybrandsmolen. Gesloopt omstreeks 1877 toen het stoomgemaal de Jacob Noordtzy werd gebouwd. Had nog in 1867 een nieuw scheprad gekregen.

182. *Naamloos*. Molen van de polder Klein Nieuwland. Deed ook dienst voor de bemaling van de polder 51 Morgen. Was een schepradmolen. In 1918 vervangen door gemaal.

Stond aan de westzijde van het Zomerland tegenover de molen van de Acht en Zestig Morgen.

183-184. *Naamloos*. Molens van de polders Dirk Smeetsland en Meester Arend van der Woudensland. Gang van twee schepradmolens. De benedenmolen stond aan de zuidoostzijde van de Binnenweg en sloeg uit op het zog. Middelgat. Water werd vervolgens door de bovenmolen

uitgeslagen op de Kreekse boezem. In 1918 werden de molens door een stoomgemaal vervangen.

185. *Naamloos*. Molen van de polder Varkensoord en Karnemelksland. De polder, oorspronkelijk deel uitmakend van de historische Riederwaard, werd waarschijnlijk in de 17de eeuw herdijkt. Op de plattegronden uit die tijd staat een watermolen aangegeven. Hij loosde het water via een uitwateringsgeul op het Zwanengat. In 1870 moest de windbemaling plaats maken voor een stoomgemaal.

186-187. *Naamloos*. Molens van de polder Oost IJsselmonde. Gang van twee schepradmolens. De ondermolen stond aan het Kerkdijkje oostelijk van de Oostpoldersedijk en de hoge- of bovenmolen lag aan de Veenwetering en loosde via een sluis in de Maas. In 1869 werd een stoomgemaal bijgebouwd. De molens deden toen dienst als benedengemaal en het gemaal zelf als bovengemaal. De molens vielen in 1883 onder de slopershamer.

NOTEN

1) Dr. H. C. H. Moquette en J. M. Droogendijk, *Rotterdamsche Straatnamen*. Rotterdam 1929, Inl. pag. XI.

2) *Idem*.

3) Dat wil zeggen: buiten de bebouwde stadskom, op de omwalling.

4) G. van Spaan, *Beschrijvinge der stad Rotterdam en eenige omliggende dorpen*. Bew. door mr. H. C. Hazewinkel. Antwerpen 1943, pag. 98.

5) Deze notities berusten op het Gemeentearchief.

6) Deze staat berust op het Gemeentearchief.

7) Moquette en Droogendijk, a.w. pag. 169.

8) K. Schamp, *Buiten*, 24 april 1920, pag. 200.

9) Moquette en Droogendijk, a.w. pag. 61.

10) Op kaart van Schieland aangegeven als 'cooremolen'.

11) Not., prot. 1921-121. G.A.R.

12) Zie 8.

13) Zie 8.

14) H. L. Baars, *Grepen uit de geschiedenis van IJsselmonde*. Rotterdam 1959, pag. 106.

15) Zie 8.

16) Bescheiden hieromtrent berusten op het Gemeentearchief.

17) Moquette en Droogendijk, a.w. pag. 151.

18) Not., prot. 1256-135; 1257-15, 42; 1366-89, periode 1681-1690. G.A.R.

19) Zie 4.

20) Not., prot. 1294-193; 1331-89/4; 1366-8, 9, 111, periode 1681-1690. G.A.R.

21) Op het Gemeentearchief berusten talrijke notariële akten betreffende deze molen.

- 22) Not., prot. 1257-178; 1329-16, periode 1681-1690. G.A.R.
- 23) Not., prot. 1251-493; 1835-62; 1885-921; 1963-362; 2066-70; 1967-1194; 2391-371; 2450-64; 297-299; 2357-185, periode 1721-1730. G.A.R.
- 24) Voor verdere gegevens zie: W. A. H. Crol, Van Houtnegotie tot Houthandel N.V. 1727-1952. Gedenkboek van Abraham van Stolk en Zoonen. Rotterdam 1952, pag. 7.
- 25) Not., prot. 1257-13, 15, 42; 1349-41, 42. G.A.R.
- 26) Not., prot. 1257-42. G.A.R.
- 27) Not., prot. 183-667 (1822). G.A.R.
- 28) Op het Gemeentearchief berust een betreffende brief uit 1834 van de heer Van Vollenhoven, eigenaar van de oliemolen De Naarstigheid.
- 29) Not., prot. 52-812. G.A.R. In mijn molenarchief bevindt zich een foto van een niet met name genoemde stenen bovenkruier korenmolen aan de Molenwerf/Hillegersberg. Volgens aantek. gebouwd 1600.
- 30) Zie voor verdere recente gegevens: Zuid-Hollands Molenboek. Alphen a. d. Rijn, 1961. En tweede, herziene druk, 1965, pag. 291.
- 31) K. Schamp, Buiten, 1920.
- 32) Zie mijn artikel in De Molenaar, 15 sept. 1964, pag. 744.
- 32a) Zie voor verdere recente gegevens: Zuid-Hollands Molenboek, 1961 en tweede druk, 1965, pag. 286.
- 33) Moquette en Droogendijk, a.w. pag. 160.
- 34) Idem.
- 35) Idem.
- 36) Zie plattegronden van Jacob van Deventer (1562) en Franchoy Huys (1623).
- 37) Bundel gegevens hieromtrent berust op het Gemeentearchief.
- 38) Not., prot. 1731-40; 2411-427; 1751-60; 3017-328; 2638-1399, periode 1731-1740. G.A.R.
- 39) Not., prot. 1935-156. G.A.R.
- 40) Uit deze gegevens zou dus kunnen blijken, dat de voorgenoemde molens geen windmolens zijn geweest.
- 41) K. Schamp, Buiten, mei 1920, 228.
- 42) Idem.
- 43) Zie ook not., prot. 19-765, periode 1811-1820; 24-687, periode 1821-1830. G.A.R.
- 44) Een verdwenen papiermolen, 1913.
- 45) Crol, a.w. pag. 55.
- 46) Mr. W. G. D. Murray, De Rotterdamsche toeback-coopers. In: Rotterdams Jaarboekje 1943, pag. 19 e.v.
- 47) Idem.
- 48) Not., prot. 3271-1444. G.A.R.
- 49) Zie voor verdere recente gegevens: Zuid-Hollands Molenboek, 1961 en tweede druk, 1965, pag. 289.
- 50) J. Verheul Dzn., Verdwenen en bestaande windmolens te Rotterdam. Tweede druk. Rotterdam 1943, pag. 43.
- 51) Schepenarchief, 727-7. G.A.R.
- 52) Schepenarchief, 735-108. G.A.R.
- 53) Not., prot. 103-1509, periode 1811-1820. G.A.R.

- 54) Schepenarchief, 737-1107. G.A.R.
- 55) Tekening op het Gemeentearchief.
- 56) Not., prot. 2497-1037. G.A.R.
- 57) Not., prot. 1601-685; 2223-899. G.A.R.
- 58) Zo genoemd naar het in vorm overeenkomstige kledingstuk, destijds gedragen in het Duitse Pfalz.
- 59) S. C. van Kampen, De Rotterdamse particuliere scheepsbouw in de tijd van de Republiek. Assen 1953, pag. 37.
- 60) Tot 1703 behoorden de houthandelaren tot het gilde van de sloopstimmerlieden.
- 61) Later bekend als het Boschjeseiland of Bosland.
- 62) Resolutie Vroedschap, 30 maart 1722. G.A.R.
- 63) De Rotterdamse werven waren gelegen langs de Zalmhaven, de Blaak, het Westerhoofd, de Oude- en Nieuwe Haven, het Haringvliet en zuidwestelijk van de huidige Oostzeedijk.
- 64) Voor verdere details betreffende een aantal houtzaagmolens aan de Schie zie: Crol, a.w.
- 65) J. Verheul Dzn., a.w. pag. 292.
- 66) Moquette en Droogendijk, a.w. pag. 292.
- 67) Twee eeuwen aan de Schie, 1727-1927. Gedenkschrift van Abraham van Stolk en Zoonen. Rotterdam 1927, pag. 11.
- 68) Crol, a.w. pag. 30.
- 69) Not., prot. periode 1761-1770: 3898-402, 425; periode 1781-1790: 3911-156 en periode 1801-1810: 3919-288, 292, 335 en 362. G.A.R.
- 70) Not., prot. periode 1781-1790: 3530-319. G.A.R.
- 71) Van Kampen, a.w. pag. 230.
- 72) Not., prot. 2913-852. G.A.R.
- 73) Zie o.a. ook: Not., prot. periode 1771-1780: 3284-442; periode 1811-1820: 50-201, 51-607. G.A.R.
- 74) Van Kampen, a.w. pag. 230, 231.
- 75) Resolutie Vroedschap 16 juli 1669. G.A.R.
- 76) Schepenarchief, 895-251. G.A.R.
- 77) Zie ook: Not., prot. periode 1781-1790: 3014-416, 3063-1409; periode 1741-1750: 2804-441, 2824-462; periode 1751-1760: 3431-198; periode 1771-1780: 3000-885, 3130-2225 en 2256. G.A.R.
- 78) Van Kampen, a.w. pag. 231.
- 79) Idem.
- 80) Idem.
- 81) Not., prot. 9997-306. G.A.R.
- 82) Not., prot. periode 1761-1770: 2621-908.
- 83) In 1870 kreeg de firma Van Stolk toestemming om op de plaats van de afgebrande houtzaagmolen een loods te bouwen.
- 84) Not., prot. 2587-468. G.A.R.
- 85) Verheul, a.w. pag. 33.
- 86) Not., prot. periode 1781-1790: 3466-697, 3467-1087. G.A.R.
- 87) Hieruit blijkt, dat de molen ook Braziliëhout vermaalde.
- 88) Van Kampen, a.w. pag. 228.
- 89) Idem, pag. 229.
- 90) Zie P. Boorsma, Duizend Zaanse molens, 1950, pag. 121.

- 91) Crol, a.w. pag. 44.
- 92) Not., prot. 2587-468, 2788-90. G.A.R.
- 93) Not., prot. 338 f 1. G.A.R.
- 94) Not., prot. 1299-364. G.A.R.
- 95) Not., prot. 1303-296. G.A.R.
- 96) Van Kampen, a.w. pag. 229.
- 97) Resolutie Vroedschap 18 mei 1620, pag. 513. G.A.R.
- 98) Van Kampen, a.w. pag. 230. Zie ook Buitenprotocol 395. G.A.R.
- 99) Resolutie Vroedschap 3 juli 1733. G.A.R.
- 100) L. F. Teixeira de Mattos, De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland, deel II. 's-Gravenhage 1908, pag. 559.
- 101) Merkwaardige verwisseling van de namen Broekse- en tegenwoordige Prinsenmolen.
- 102) Bundel gegevens G.A.R.
- 103) Idem.
- 104) Stichtingsakte in Archief Hoogheemraadschap van Schieland.
- 105) Aangegeven op kaart van J. Stampioen, 1651.